

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SOCIJALNI RAD

**UTICAJ RAZVODA BRAKA RODITELJA NA
SOCIO-EMOCIONALNI RAZVOJ DJECE**

-magistarski rad-

Kandidat/kinja:

Lejla Čizmić

Broj indexa: 722/II-SW

Mentor:

prof.dr. Sanela Šadić

Sarajevo, novembar 2022

ODSJEK ZA SOCIJALNI RAD

**UTICAJ RAZVODA BRAKA RODITELJA NA
SOCIO-EMOCIONALNI RAZVOJ DJECE**
-magistarski rad-

Kandidat/kinja:

Lejla Čizmić

Broj indexa: 722/II-SW

Mentor:

prof.dr. Sanela Šadić

Sarajevo, novembar 2022

SADRŽAJ

UVOD	5
I. METODOLOŠKI OKVIR RADA	6
1. Problem istraživanja	7
2. Predmet istraživanja	8
3. Ciljevi istraživanja.....	8
4. Sistem hipoteza.....	10
5. Metode istraživanja	11
6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	13
7. Vremensko određenje predmeta istraživanja.....	14
8. Prostorno određenje predmeta istraživanja	14
II. RAZVOD BRAKA	15
1. Determinante bračne nestabilnosti	15
2. Karakteristike razvoda braka	19
3. Uzroci razvoda braka.....	20
4. Proces razvoda braka	22
5. Pravni i institucionalni okvir u BiH.....	25
III. UTICAJ RAZVODA NA SOCIO-EMOCIONALNI RAZVOJ DJECE	30
1. Emocionalni razvoj djeteta	30
2. Socijalni razvoj djeteta	32
3. Uticaj razvoda na dijete i odgoj djeteta nakon razvoda.....	33
4. Reakcije djece na razvod	36
5. Izdržavanje djece nakon razvoda braka.....	40
6. Podrška djeci od koga-institucionalna? nakon razvoda	42

IV. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	47
ZAKLJUČAK	61
LITERATURA.....	Error! Bookmark not defined.
PRILOZI.....	67
Anketa.....	67
Popis slika, tabela i grafika.....	69

UVOD

U modernom dobu ljudi najčešće stupaju u brak iz ljubavi, ali da li je ljubav dovoljna za opstanak braka i porodice? Da li se bez adekvatne komunikacije, povjerenja i rješavanja problema može uopšte i zamisliti brak? Ljudi često nespremni ulaze u brak i veoma brzo se ostvaruju kao roditelji. Ukoliko bračni partneri nisu spremni ušli u brak, problemi i obaveze koje brak nosi sa sobom mogu da prouzrokuju konflikte među partnerima koji najčešće vode razvodu. Iako se razvod braka čini kao najbrži put rješavanju problema, on je, ipak, jako stresan događaj koji može izazvati različite emocionalne probleme, kako kod bračnih partnera, tako i kod njihove djece. Istraživanja pokazuju da razvod braka podiže izloženost siromaštvu, a pogotovo među ženama, koje obično dobivaju skrbništvo, ukoliko (bivši) par ima djecu (Aassve i sur., 2007.; Callens i Croux, 2009.; Vandecasteele, 2011.). to je danas jedan od dominantnijih nastanka jednoroditeljskih porodica. Jednoroditeljske porodice čini jedan roditelj kojemu je djete povjereno na staranje i brigu.

Postoje mnoga istraživanja koja su potvrdila da razvod negativno utiče na djecu. Studije koje su ispitivale indikatore prilagodbe pokazale su da djeca razvedenih roditelja imaju više eksternaliziranih i internaliziranih problema, niži školski uspjeh i problematičnije socijalne odnose od djece čiji roditelji nisu razvedeni (Cherlin i sur., 1991.; Emery, Waldron, Kitzman i Aaron, 1999).

Bilo kako bilo, nekim odrslima, kao i djeci je to prelazak u još težu i izazovniju fazu s manje potpore i prihoda i događaj od kojega se nikada neće u potpunosti oporaviti, a drugima prekid disfunkcionalnog odnosa koji predstavlja novu mogućnost u životu, bolje okruženje za dijete, dobitak za budući razvoj (Amato, 2000).

I. METODOLOŠKI OKVIR RADA

1. Problem istraživanja

Problem ovog istraživanja jeste razvod braka, odnosno posljedice koje ostavlja na djecu. Do razvoda braka ne dolazi „preko noći“, ali vremenom dolazi do zasićenja bračnih partnera, te do zahlađenja odnosa. Kuća (2017) naglašava da dolazi do sve većeg raspada brakova, što neizbježno dovodi i do novih oblika proširenih, kao i jednoroditeljskih porodica. „Istraživanja provedena posljednjih desetljeća ustanovila su da među opće faktore rizika za razvod braka spadaju: sklapanje braka u tinejdžerskoj dobi, siromaštvo, nezaposlenost, nizak nivo obrazovanja, kohabitacija, iskustvo predbračnog začeća i/ili porođaja, nova bračna zajednica koja uključuje djecu iz prijašnjih bračnih zajednica, miješani brakovi, drugi ili treći brak, te neodrastanje uz roditelje koji su u braku“ (Kuća, 2017:36). Naravno da ne smijemo zaboraviti spomenuti i nasilje u porodici, nevjerstvo, česte svađe, nedostatak ljubavi i povjerenja.

Budući da je razvod braka dugoročan postupak, a uz razvod se povezuju i drugi problemi koji se javljaju u novonastaloj situaciji roditelji su više usmjereni na sebe, nego na dijete. Zbog toga se kod djeteta javljaju problemi koji dovode do određenih poremećaja u razvoju kako socijalnom, tako i emotivnom. Djeca se osjećaju krivim za stalne sukobe i razvod roditelja, također se osjećaju i odbačeno ili zapostavljeno. Pored sukoba tokom braka, razvoda braka, sukobi između bivših partnera se nerijetko nastavljaju i nakon razvoda braka. Tada glavno oruđe predstavljaju djeca. Ukoliko se sukobi roditelja odvijaju kroz djecu, takvo ponašanje roditelja doprinosi još gorem razvoju i rastu djeteta. Zato je važan pristup djetetu u objašnjenju razvoda braka i zašto se roditelji razvode. Dijete će uvijek pamtiti kada i na koji način su mu roditelji objasnili da se razvode. Ako roditelji nakon razvoda braka održavaju prijateljske odnose, jer imaju zajedničko dijete koje mora boraviti kod oba roditelja, onda će i djetetu biti lakše prebroditi razvod roditelja, budući da će nastaviti živjeti u zdravoj okolini. Naravno, dijete će naučiti i kako riješiti probleme i sukobe na najbolji mogući način, jer je za primjer imao svoje roditelje. Roditelji koji ne pristupe djeci na ovaj način, nego samo misle na sebe i kako što više oštetiti bivšeg partnera na kraju će u najvišoj mjeri oštetiti djecu. Nažalost, ovakvi primjeri razvoda braka su veoma česti, zbog čega djeca odrastaju u osobe koje nisu emocionalno, socijalno, niti psihički spremi za život.

2. Predmet istraživanja

Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine u 2019. godini je razvedeno 2.385 brakova. Iako je razvod braka bolje rješenje, nego život u lošem braku, definitivno predstavlja jedan od najstresnijih događaja u životu osobe. Razvod braka je drugi po redu stresan događaja, a ispred razvoda se nalazi samo smrt drage osobe. Bogata naučna literatura, kao i naučna istraživanja bave se ekonomskim, psihološkim, socijalnim i drugim posljedicama koje razvod može izazvati. Ono na čemu će biti stavljen naglasak u ovom istraživanju kao *predmetu* jeste socio-emocionalni razvoj djeteta pod uticajem razvoda braka roditelja. Kada se govori o razvodu braka najčešće se spominju bračni partneri koji prolaze kroz sam pravni proces razvoda, ali najsnažnije posljedice ostavlja djecu. Većina djece razvod braka doživljava kao stresan događaj, ali reakcije se razlikuju od djeteta do djeteta. Djeca se razlikuju po reakcijama na razvod prema tome da li razvod pozitivno utiče na njih ili negativno. Postoje djeca koja će na razvod reagirati ljutnjom, tugom, bijesom, odbacivanjem, dok postoje i djeca kod kojih se takve reakcije neće javiti. Istraživanja su pokazala kako djeca prolaze kroz pet faza od trenutka spoznaje da se njihovi roditelji razvode, pa sve do prihvatanja situacije i uvjeravanja kako oni u vezi toga ništa ne mogu promijeniti. To su faze negiranja, ljutnje, nagodbe, depresije i prihvatanja (Čavarović-Gabor, 2008). Također, postoje i određene tipične emocionalne reakcije na razvod braka koje se pojavljuju kod većine djece, pa tako može doći do straha od napuštanja, zabrinutosti za roditelje, osjećaja tuge i snuđenosti, osamljenosti, odbačenosti, sukoba lojalnosti te bijesa i agresije (Wallerstein i Kelly, 1980). S obzirom na sve navedeno, smatram da je važno istraživanje ove teme kako bi se spoznao uticaj razvoda na djecu u našem društvu, te kako bi se potaknula buduća istraživanja ove teme.

3. Ciljevi istraživanja

Istraživanje razvoda braka je interes velikog broja autora u različitim područjima nauke. Cilj je proširenje spoznaja o uticaju razvoda braka roditelja na djecu. Kako djeca doživljavaju i prolaze kroz razvoda braka roditelja, kakav utisak roditeljsko ponašanje tokom razvoda braka ostavlja na djecu.

U posljednje vrijeme se naglasak stavlja na uticaj razvoda braka na djecu što je veoma važno, budući da razvod, iako je intimna stvar partnera, može indirektno uticati na sva ostala polja u kojima dijete sudjeluje, od kojih je najvažnija škola.

U okviru određivanja ciljeva istraživanja razlikujemo dvije vrste (grupe) ciljeva: naučne i društvene. Svako istraživanje ima kao opći cilj sticanje naučnog saznanja određenog obima i nivoa, a istovremeno, po općem konceptu i ideologiji nauke, svaka naučna djelatnost treba da bude usmjerena na dobrobit ljudi. To je osnov za razlikovanje naučnih i društvenih ciljeva i za njihovo posebno iskazivanje o ovom dijelu projekta.

Naučni ciljevi istraživanja

Naučni cilj ovog istraživanja odnosi se na potrebu sticanja saznanja koje će omogućiti sveobuhvatnije poimanje i razumijevanje uticaja koje razvod braka roditelja ostavlja na djecu, sa posebnim naglaskom na socio-emocionalni razvoj djece. Budući da je porodica temelj društva, a djeca predstavljaju budućnost države i društva u cjelini važno je utvrditi sa naučnog aspekta vezu između razvoda braka roditelja i socio-emocionalnog razvoja djeteta, kako bi došli do spoznaje o tome koliko razvod braka roditelja može da utiče na djetetov razvoj, njegovo psihičko blagostanje, kao i socijalne odnose.

Društveni ciljevi istraživanja

Na temelju rezultata istraživanja ovog magistarskog rada ustanoviti će se posljedice koje razvod braka roditelja ostavlja na djecu, te na taj način skrenuti pažnja stručnjaka u praksi na ranjivost djeteta tokom i nakon razvoda braka roditelja. Važno je da sve osobe koji su sudionici djetetovog života posvete posebnu pažnju djetetu čiji se roditelji razvode, ovo se posebno odnosi na učitelje i nastavnike, kao i vaspitače u obdaništima i vrtićima, te pomognu djeci da što lakše prebrode razvod braka roditelja. Socijalni radnici bi uvidjeli da se pažnja treba jednako dati kako roditeljima, tako i djetetu u ovom traumatičnom procesu, te pružiti određenu pomoć i usluge kako bi se dijete zaštitilo. Istraživanja na ovu temu su oskudna, pa bi istraživanje probudilo interesovanje i akademskih stručnjaka da pristupe istraživanju ove teme.

4. Sistem hipoteza

Generalna (opća) hipoteza

Roditelji okupirani vlastitim problemima tokom i nakon razvoda braka često zanemaruju potrebe djece, što se odražava na kvalitet života, akademska postignuća, ali i na ličnost djeteta općenito. Promjene u životu djeteta kao što su promjena škole, sredine, problemi kontaktiranja s roditeljem s kojim ne živinerijetko zahtijevaju i profesionalnu podršku.

Posebne hipoteze

1. Razvod braka predstavlja jedan od najstresnijih događaja u životu kako bračnim partnerima, tako i njihovoj djeci.
2. Djeca poslije razvoda braka roditelja žive u lošijim stambenim i ekonomskim uvjetima.
3. Neophodna profesionalna podrška djeci i njihovim roditeljima tokom i nakon razvoda braka često izostaje.
4. Problemi kontaktiranja s drugim roditeljem posebno je stresno iskustvo za dijete.

Sistem varijabli

Poznato je da zavisna varijabla prati nezavisnu, a nezavisna regulira zavisnu. Prva varijabla u ovom radu je socio-emocionalni razvoj djece, a drugu varijablu predstavlja razvod braka roditelja. Iz navedenog proizlazi da socio-emocionalni razvoj djece ovisi o tome kako prihvataju razvod braka roditelja, te da li im je pružena adekvatna podrška i pomoć u toku i nakon razvoda braka roditelja.

Sistem indikatora

Indikatori u provjeri navedenih hipoteza, prvensteno njihovog stava, su nastali prema saznanjima relevantne dokumentacije i literature, iskaza djece, kao i njihovih roditelja, te teorijski izvedeni zaključci.

5. Metode istraživanja

Prije samoga navođenja metoda koje će biti primijenjene u ovom istraživanju potrebno je ukazati na to da istraživanje na temu: „Uticaj razvoda braka roditelja na socio-emocionalni razvoj djece“ je teorijsko-empirijsko, zbog toga što se oslanjamo na teorijska saznanja o razvodu braka roditelja i socio-emocionalnom razvoju djece, a empirijsko zbog toga što se bavi jednim od problema društvene stvarnosti.

Kada je u pitanju ovaj naučno-istraživački projekat, njegov pristup je integralno-sintetički, tako da ne možemo izdvojiti ni jedan od teorijsko-metodoloških pravaca.

Istraživanje ćemo provesti uz primjenu sljedećih naučnih metoda:

Osnovne metode: U okviru osnovnih metoda naglasak će biti stavljen na metodu analize sadržaja, koja u procesu naučnog saznanja predstavlja osnovnu i prvu metodu, a pomoću nje ćemo steći pojedinačni uvid u osnovne činioce i strukturu teme, te metodu sinteze kako bi mogli steći uvid o cjelini problema.

Općenaučne metode: Od ovih metoda primijeniti ćemo hipotetičko deduktivnu metodu (potvrđena, pouzdana i provjerena saznanja o društvenim iskustvima vezanim za ovu temu u raznom vremenu), te statističku, kao i komparativnu metodu (kojom ćemo uspoređivati stavove ispitanika).

Metode pribavljanja podataka: Od ovih metoda ćemo koristiti metodu ispitivanja, u okviru koje ćemo primijeniti tehniku ankete. Anketa koju ćemo primjenjivati biti će u pismenoj formi u obliku anketnog upitnika, koji je sastavljen od pitanja relevantnim za potrebe ovog istraživanja. Uzorak ispitanika koji će biti obuhvaćen istraživanjem jesu roditelji djece koja pohađaju osnovnu školu na području općine Kakanj.

Postupak istraživanja

Za potrebe istraživanja korištena je metoda anketnog ispitivanja. Navedena metoda se koristi u gotovo svim društvenim naukama za istraživanje stavova ispitanika. Prilikom kreiranja anketnog ispitivanja korišten je namjerni uzorak, obzirom da smo imali tačno određenu ciljnu populaciju. Ukupan broj ispitanika je 100.

Anketiranje je izvršeno ličnim intervjuom, odnosno anketar je na definisani način birao i anketirao ispitanike. Ovaj način anketiranja je izabran zbog toga što je vrlo jednostavan, prikladan za istraživanje i odgovara prirodi istraživanja. Također, ovakav način je izabran zato

što anketar, u slučaju da ispitaniku treba pomoć oko popunjavanja ankete, može mu na licu mjesta reći šta se traži tim pitanjem, na što se pitanje odnosi.

Anketni upitnik je konstruisan tako da setovi pitanja logički slijede jedan iza drugoga, a pitanja susedvosmisleno postavljena. Za potrebe ovog rada anketa je bila konstruisana od dvadeset i tri pitanja koja su grupisana da obezbijede informacije o: sociodemografskim obilježjima, stavovima veznim za uticaj razvoda na socio-emocionalni razvoj djece.

Većina pitanja je bila postavljena na način da su ispitanici mogli izraziti nivo slaganja sa datom tvrdnjom i to na skali od 1 – 5 (tzv. Likertova skala) gdje 1 označava potpuno neslaganje, a 5 potpuno slaganjem sa određenom tvrdnjom.

Instrumenti istraživanja

Za potrebe ovog rada korišteni su sljedeći mjerni instrumenti koji su bili dio šireg mjernog instrumentarija: Skala stavova o razvodu (STV-R) (Amato, 2014) i Skala privrženosti majki ili ocu (PRIV-OB (M)/ PRIV-OB (O)) (Kamenov & Jelić, 2003).

Skala stavova o razvodu (STV-R) je instrument koji se sastoji od kombinacije pozitivnih i negativnih tvrdnji o razvodu braka. Odgovori u sklopu navedenog instrumenta koji se odnose na negativne tvrdnje prema razvodu su obrnuto kodirani ma konačni rezultat je programiran jednostavnom linearnom kombinacijom. Krajnji rezultat koji je viši predstavljao je zapravo pozitivan stav o razvodu. Procjene za tvrdnje na ovoj skali nisu bile obavezne, tj. ispitanici mogu preskočiti pitanja na koja ne žele dati svoj odgovor (Amato, 2014).

Skala privrženosti majki ili ocu (PRIV-OB (M)/ PRIV-OB (O)) svoje utemeljenje ima na prilagođavanju skale porodice. Skala je kreirana kao posljedica modifikacije „inventara iskustva u bliskim vezama“ kao dijela skalde porodice, a pokazala je relativno zadovoljavajuće mjerne determinante (Kamenov & Jelić, 2003). Odgovori na tvrdnje koje su dio ovih skala nisu bili obavezni.

Metoda analiza podataka

Obizrom da se radi o primarnom istraživanju, prilikom analiza i formulacije rezultata istraživanja u radu su korištene sljedeće metode analize podataka: i) deskriptivna statistika, ii) metoda linearne regresije i iii) grafičko predstavljanje.

U okviru deskriptivne statistike za analizirane varijable prema grupama koje se razlikuju po različitim kriterijima izračunati će se sljedeći parametri: minimalna i maksimalna vrijednost, raspon varijacije, prosjek ili srednja vrijednost izračunata primjenom aritmetičke sredine, standardna devijacija kao apsolutna mjera varijabiliteta, koeficijent varijacije kao relativna mjera varijabiliteta.

Za rezultate linearne jednostruke regresije primjenjivati će se Pearson correlations coefficient, tj. test koji pokazuje jačinu tj. put linearnog djelovanja dvije nezavisne varijable, jedna odnosu na drugu. Vrijednost pearson correlations coefficienta se kreće u rasponu od -1 do 1, stim da 1 predstavlja idealnu linearnu regresiju, dok vrijednost -1 definiše da među varijablama postoji negativna linearna regresije jer se varijable kreću u suprotnom smjeru. Vrijednost koeficijenta 0 pokauje da ne postoji nikakva korelacija. Važno je napomenuti jeste i to da ovaj koeficijent ne daje pravu sliku kompletnog uzorka, nego samo dvije varijable koje su predmet testiranja.

6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

Naučna opravdanost ovog istraživanja proizilazi iz njegovog naučnog značaja, posebno jer je ovaj rad dosta edukativnog karaktera, gdje mnogi stručnjaci humanističkih nauka ne bi trebali ostati po strani kada je u pitanju ova društvena pojava. Oni trebaju da daju svoj skromni doprinos nauci u njenom razjašnjavanju, pomoći bračnim partnerima, djeci, kako bi na što prihvatljiviji način savladali situaciju u kojoj se nalaze. Činjenice, podaci, informacije dobijeni u ovom projektu mogu poslužiti za istraživanja sličnih tema. Dakle, ovaj projekat može biti osnova za daljnje istraživanje.

Za društvo je važno da uvidi koliko svaki član društva može uticati na drugog, u teškim životnim situacijama važan je prijateljski razgovor, kao i drugi vidovi pomoći, ukoliko situacija osobe zahtijeva stručnu pomoć. Svaki član društva može direktno ili indirektno pružiti pomoć osobama koje za njom vaze.

7. Vremensko određenje predmeta istraživanja

Za istraživanje ovoga problema obuhvaćen je vremenski period od 10.3.2022 do 20.3.2022. godine.

8. Prostorno određenje predmeta istraživanja

Istraživanje je realizirano na području općine Kakanj.

II. RAZVOD BRAKA

Međuljudski odnosi su prožeti različitim zajedničkim iskustvima, koja mogu biti pozitivna ili negativna. Povremene rasprave su zdrave, te mogu djelovati pozitivno na odnose među ljudima. Brak predstavlja najintimniju vezu između dvije osobe, bračni partneri najviše vremena provode zajedno, većinu svakodnevnih aktivnosti obavljaju zajedno, zbog toga može doći do određenih nesuglasica među njima. Nesuglasice koje se javljaju mogu pozitivno djelovati na njihov odnos, jer tako dolazi do razrješavanja mogućih nedoumica i održavanja iskrenosti i poštovanja. Nesuglasice mogu imati različite razloge, bili to svakodnevni problemi ili veći životni izazovi.

Međutim, ukoliko se nesuglasice događaju svakodnevno i prerastu u sukobe, tada se narušava odnos koji su partneri gradili i brak je u krizi. Ako partneri ne uspiju pronaći rješenje za probleme koji su nastali ili uopće ne pronalaze rješenje, te se javlja određen oblik zlostavljanja među njima, tada najčešće dolazi do razvoda braka. Prema Porodičnom zakonu „Brak prestaje poništenjem i razvodom kada presuda suda o poništenju, odnosno razvodu braka postane pravomoćna“ (Čl. 3, st.3). Razvod braka može da zatraži jedan od partnera ukoliko su bračni odnosi teže ili trajno naruđeni (Čl.41).

Bračna zajednica je forma koja podrazumjeva strukturu i odnose koji u velikoj mjeri utiču na bračne partnere. Bračna zajednica utiče na strukturu djetinstva, odnose između roditelja, uticaj drugih osoba kao što su roditelju partnera. Sve ovo može uticati i utiče u znatnoj mjeri na bračnu nestabilnost (Čudina-Obradović & Obradović, 2006).

Najčešće se stabilnost braka određuje odnosima među partnerima, zanemarujući ostale determinante. Ukoliko partneri žele uspješan brak, potrebno je permanentno raditi na unapređenju braka i odnosa unutar braka, kako bi se stvorila harmonizacija svih procesa i odnosa (Čudina-Obradović & Obradović, 2006).

1. Determinante bračne nestabilnosti

Socijalna praksa je dugo vremena bila u uvjerenju da je zadovoljstvo partnera unutar braka ključna determinanta bračne stabilnosti. Međutim, s druge strane mnoga istraživanja su

pokazala da na bračnu stabilnost podjednako utiče mnoštvo determinanti. U stabilnim brakova moguće je da se da oba partnera budu u potpunosti zadovoljni, ali je moguće je isto tako da bračni partneri budu nezadovoljni, ali da žive u stabilnim brakovima nezadovoljni (Hicks & Platt, 1970).

Šta više, postoje i stabilni brakovi u kojima su odnosi među partnerima na izuzetno niskom nivou, gdje partneri osjećaju određen nivo gorčine, pa čak i odbojnost (Albrecht & Kunz, 1980; Cuber & Hareff, 1965; Spanier & Thompson, 1984). U današnje vrijeme, kada živimo u liberalnom svijetu, bračna stabilnost se posmatra potpuno drugačije i na nju se gleda kao na širi pojam, neko prije dvadesetak godina. Osim samog kvaliteta braka, za bračnu stabilnost se uzima i mnoštvo drugih determinanti koje se u različitim teorijskim objašnjenjima različito kombiniraju.

Teorije bračne nestabilnosti

Teorije bračne stabilnosti objašnjavaju odnose parntera unutar braka, ali i kompletan proces vezan za određenu bračnu zajednicu. U literaturi se njačšeće teorije bračne nestabilnost koriste za empirijska istraživanja na navedenu temu. U literaturi postoje tri teorije bračne nestabilnosti, a to su (Obradović, 1988):

- i. Teorija socijalne razmjene
- ii. Induktivna teorija kvaliteta braka
- iii. Teorija odlučivanja o bračnoj disoluciji

Zajednička karakteristika navedenih teorija jeste da brak posmatraju kao specifičnu grupu. Shodno tome, bračne interakcije interpretiraju kao socijalne procese unutar te grupe. U principu riječ je o sociopsihološkim teorijama bračne nestabilnosti. Ono što se može uzeti kao nedostatak navedenih teorija jeste preveliko naglašavanje psihološke strane, a mnogo manje socijalne, odnosno socijalnih aspekata bračne nestabilnosti.

Thibaut & Kelly (1959) su u principu razvili teoriju socijalne razmjene, a Levinger (1965) je istu razradio. Prema navedenih autorima, u svakom braku postoje determinanti koji utiču na povećanje ili smanjenje kohezije grupe. Navedene determinante mogu se podijeliti u tri kategorije i to: privlačnosti, barijere i alternativne privlačnosti.

Slika 1. Odnosi među bračnim partnerima

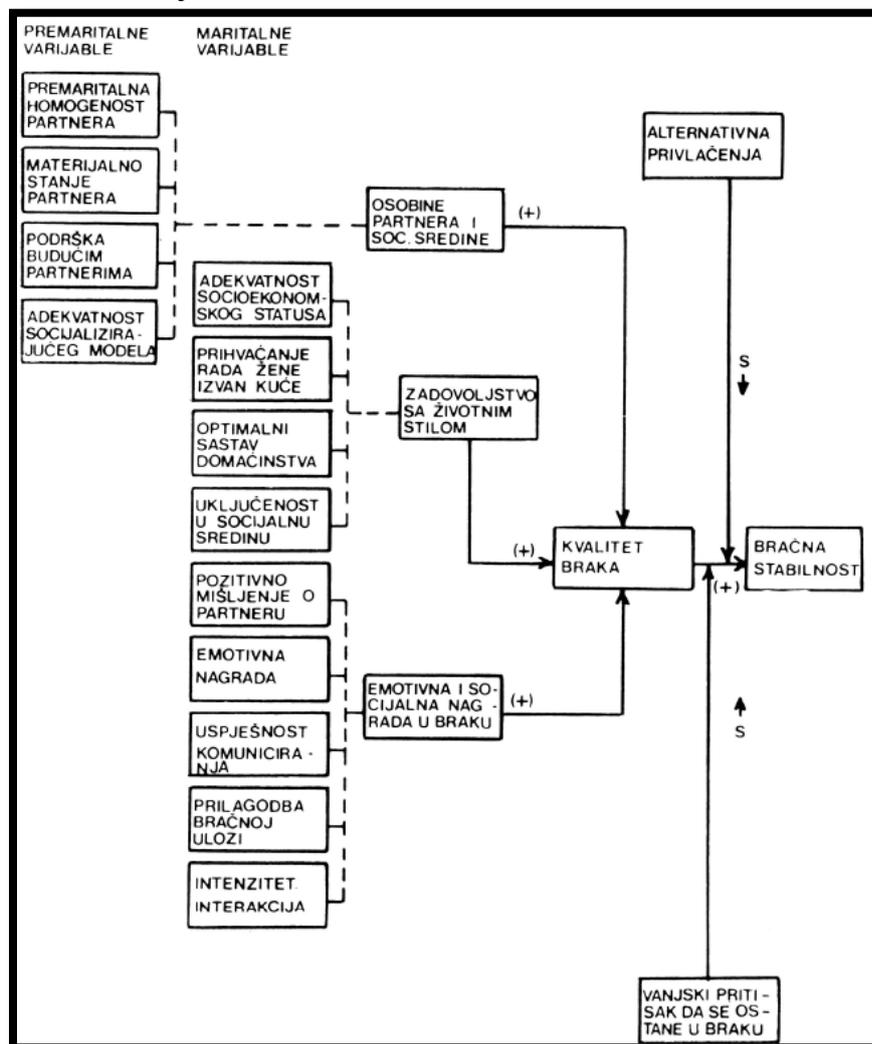
		BARIJERE	
		NIKAKVE ILI SLABE	SNAŽNE
PRIVLAČNOSTI	VISOKA POZITIVNA	<p>PREDBRAČNI PAROVI ;</p> <p>LJUBAVNICI BEZ OBAVEZA</p>	<p>VISOKA IDENTIFIKACIJA S PARTNEROM I INTENZIVNA MEĐUZAVISNOST PARTNERA</p>
	NISKA ILI NEGATIVNA	<p>STRANCI</p> <p>BIVŠI PARTNERI NAKON RAZVODA</p>	<p>„PRAZNA ŠKOLJKA“ ;</p> <p>APATIČNI PARTNERI ;</p> <p>ŽIVOT S PARTNEROM ZBOG EKONOMSKIH RAZLOGA ILI ODGOJA DJECE</p>

Izvor: Levinger, G. & Moles, O. (1979). *Divorce and Separation*. New York; Basic Books

Induktivna teorija kvalitete braka je kreirana od strane autora Lewis & Spanier (1979). Navedena teorija se bazira na nekoliko interesantnih empirijskih istraživanja. Navedeni autori su mišljenja da je teorija socijalne razmjene nema dovoljno razvijen aspekt kvalitete braka. Prema njihovom mišljenju ovaj aspekt je izuzetno važan i pokazao se kao značana prediktor za bračnu stabilnost (Bergen, 1978; Campbell, 1980).

Lewis & Spanier (1979) su preuzeli nekoliko determinanti iz teorije socijalne razmjene tek dodali nekoliko varijabli koje su povezane sa determinantom „kvalitet braka“ i kreirali novu teoriju, konkretnije skup hipoteza o odnosu između tzv. premaritalnih i maritalnih varijabli, prema varijabli „kvaliteta braka“ te njihovoj vezi s varijablom „stabilnost braka“.

Slika 2. Teorija kvalitete braka i bračne stabilnosti

Izvor: Lewis, R. & Spanier, G. (1979). *Theorizing about the quality and stability of marriage*. New York: Free Press

Teorije odlučivanja o bračnoj disoluciji kreirana je na principima teorije socijalne razmjene (Thibaut & Kelly, 1959), pri čemu su se koristile i determinante Levingerove teorije (1965, 1979) i teorije Lewisa i Spaniera (1979). Za formiranje navedene teorije koristile su se dimenzije prethodno spomenutih teorija. Autori teorije odlučivanja o bračnoj disoluciji definišu da je pogrešno analizirati brak kao unificiran. Oni su analizirali dvije determinante braka i to: i) brak i bračni odnosi kako ih doživljava i vidi muški bračni partner i ii) brak i bračni odnosi kako ih doživljava i vidi ženski bračni partner (Bernard, 1973).

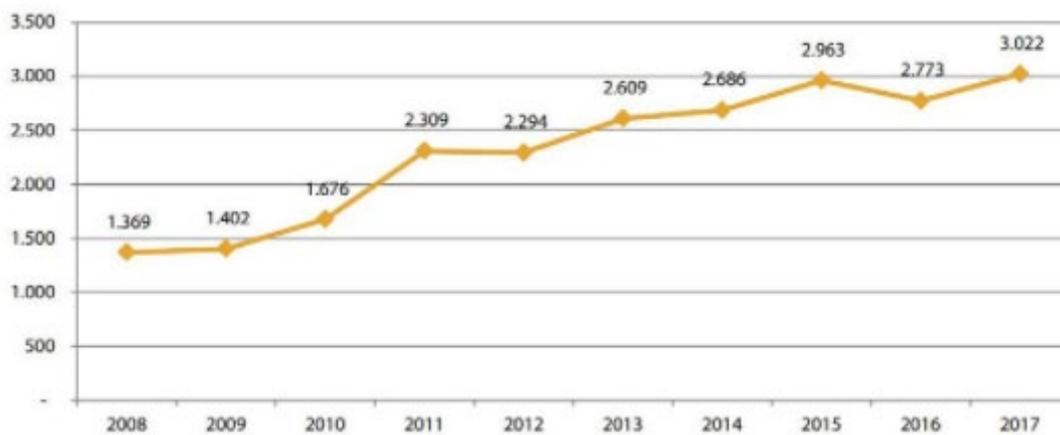
Autori tvrde da je svaka teoretska elaboracija bračne nestabilnosti osuđena unaprijed na neuspjeh ako ne zauzme ovo gledište. Autori u svojoj teoriji daju poseban naglasak na odlučivanje, što ostale teorije premalo ili uopće ne uzimaju u obzir. Prema autorima teorije

odlučivanja sve one teorije koje eksplicite i precizno ne objašnjavaju proces odlučivanja u bračnoj zajednici, ne mogu efikasno objasniti bračnu disoluciju, ma kako inače bile imaginativne i bez obzira koliko varijabli uvrštavaju.

2. Karakteristike razvoda braka

Pojam razvoda braka je posljednje sve više dobiva na značenju, obzirom da se broj razvoda brakova sve više povećava kako u našoj zemlji tako i šire.

Grafik 1. Broj razvoda u BiH u periodu 2008.-2017.godine

Izvor: Agencija za statistiku BiH. (2018). Bosna i Hercegovina 2018 – bilten. Sarajevo

Iz prethodnog grafika možemo uočiti da u BiH broj razvoda brakova konstantno raste tj. za 55% u navedenom periodu. Razvod braka u principu nastaje onog momenta kada jedan od supružnika neće da promjene svoje ponašanje koje nije prikladno za drugog supružnika. Jedan od supružnika određeni period razmišlja o mnogobrojnim promjenama koje će nastupiti kao posljedica razvoda i na taj način se emocionalno ali praktično pripremi za razvod. U momentu kada sa sigurnošću može odlučiti o razvodu, partner odluku prezentira supružniku i zahtjeva sporazumni razvod (Centar za socijalnu skrb Zagreb).

Razvod braka se može definisati i kao pravna osnova završetka braka s tim da se razlikuje od razvoda braka koji podrazumjeva fizičko odvajanje supružnika. Razvod braka ne predstavlja samo potpis na papiru, nego se radi o mnogo širem procesu koji uključuje podjelu imovine, rješavanje odnosa sa djecom i sl.

Porodična medijacija podrazumjeva proces i aktivnosti kojima supružnici žele riješiti sukobe i sačuvati brak uz pomoć medijatora (najčešće psihoterapeuta), koji stvari posmatra objektivno i nepristrasno te nudi rješenja kako da se riješi problem. Jedna od osnovnih karakteristika porodične medijacije jeste dobrovoljno učešće supružnika u procesu medijacije kao i pomoć treće osobe u procesu suprotstavljenih stavova. Porodična medijacija se najčešće primjenjuje u slučajevima kada jedna osoba ne želi priznati krivicu ili je prebacuje na drugog supružnika, ako jedan od supružnika ne može iskazati emocije ili ako pak krivo tumači riječi izgovorene od strane drugog supružnika. Pozitivna strane porodične medijacije jeste ta što medijator samo pomaže da supružnici dođu do rješenja, tj. oni sami odlučuju o tome da će popraviti međusobnu komunikaciju. Kada postoji supervizor suprotstavljenim stranama je lakše doći do rješenja. Porodična medijacija potiče i osnažava odnose među supružnika, jer time donose odluke koje su dobre ne samo za njih nego i za njihovu djecu. Osim navedenog, važno je spomenuti da porodična medijacija ne ide od toga koji su uzroci određenih bračnih problema, nego se bazi na rješavanje istih. Porodična medijacije se ne može primjenjivati ako u porodici postoji nasilje ili jedan od supružnika nije sposoban za rasuđivanje (Centar za socijalnu skrb Zagreb).

3. Uzroci razvoda braka

Možemo reći kako do razvoda braka neće sigurno doći ako bračni partneri percipiraju brak kvalitetno. Prema Karney & Bardbury (1995) način na koji žene percipiraju brak zavisi o muževom ponašanju, seksualnom zadovoljstvu i njegovoj otvorenosti, dok s druge strane muškarci percipiraju kvalitetu braka najviše po seksualnom zadovoljstvu, izražavanju ljubavi, poštovanju i izostanku konflikta. Najčešće do razvoda braka dolazi ako jedan od partnera ne ispunjava prethodno navedene dimenzije percepcije kvaliteta braka, te ako jedan od supružnika smatra da postoje druge opcije koje su kvalitetnije i dostupnije, ali i ako osjeća potrebu za samoaktualizacijom (Demo & Ganong, 1994).

Neki od čestih uzroka razvoda braka zasigurno jesu:

- i. prerano stupanje u brak partnera; Često se dešava da partneri koji nisu čak ni punoljetni stupaju u brak, da prije toga nisu imali nikakva životna iskustva. U takvim situacijama, a nakon određenog vremena dolazi do nesuglasica i u konačnici razvoda

braka. Jako je važno da kod preranog stupanja u braka, partneri posjete psihološko savjetovanje, koje ih može usmjeriti i poboljšati bračni odnos

- ii. predbračna trudnoća: U većini slučajeva predbračne trudnoće, dođe do razvoda nakon određenog perioda, jer jedan od partnera smatra da nije svojom voljom u braku, nego zbog djeteta.
- iii. nizak nivo obrazovanja partnera: Obrazovanje može često biti ograničavajući faktor razvoja braka, odnosno faktor razvoda. Neznanje dovodi partnere u zabludu, pri čemu često donose pogrešne odluke
- iv. siromaštvo: Možemo reći kako je siromaštvo u posljednje vrijeme jedan od vodećih uzroka razvoda braka, jer partneri ne mogu da podnesu finansijsku situaciju, pri čemu dolazi do konstantnih svađa tj. prebacivanja krivnje.
- v. Nasilje: Nasilje se može podvući kao potkategorija uzroka siromaštva, jer često siromaštvo uzrokuje nasilje u braku i u konačnici razvod. Međutim, postoji mnogo slučajeva gdje nasilje i siromaštvo nisu poveznice razvoda braka
- vi. prethodna iskustva partnera povezana sa razvodom: Jedan od partnera koji ima prethodno iskustvo sa brakom, često očekuje drugačiji bračni odnos nego prethodni. Međutim, shvativši da se ponavljaju iste stvari, dolazi do razočarenja i razvoda. Međutim, partner često ne shvata da je on ustvari uzrok razvoda.
- vii. odrastanje partnera u disfunkcionalna porodica: Odrastanje u disfunkcionalnoj porodici često ima posljedice ponavljanja ponašanja u novoj zajednici tj. braku, pri čemu druga strana ne želi da učestvuje u tome i traži razvod braka (Amato, 2010).

Osim navedenog, često se dešava da je uzrok braka i neuroticizam partnera kao i sklonost prema depresiji jednog od partnera (Amato, 2012). Ponekad se dešava da razvod braka može biti uzrokovan i negativnim odnosom, odnosno sukobom na relaciji jedan od partnera i roditelj drugog partnera, npr. snahe i svekrve. (Čudina-Obradović & Obradović, 2006). Proces razvoda braka češće pokreću žene, a kao razloge navode muževu izbivanje od kuće, konzumiranje alkohola, ljubomora, zlostavljanje i sl (Amato, 2012). Važno je još spomenuti da je preljuba također značajan uzrok razvoda braka. Preljuba je podjednako zastupljena i kod žena i kod muškaraca. Možemo reći da je preljuba uzrok razvoda tek kada je supružnik nezadovoljan generalno brakom (Amato & Rogers, 1997).

4. Proces razvoda braka

Za mnoge razvod zapravo predstavlja samo jednu o životnih faza. Međutim autori (Flander et al., 2014) smatraju da razvovog braka nije izloiran događaj, nego proces koji teče i koji je nepredvidiv, a koji počinje i prije nego se roditelji razdvoje, često može da traje i godinama nakon toga. Prema Duck (1992) kompletan proces razvoda braka iz perspektive roditelja sastoji se od pet faza i to: Prije samog razvoda braka, supružnici prolaze kroz određene etape i to (Čudina-Obradović & Obradović, 2006):

- Prva etapa zapravo predstavlja emocionalni razvod. U ovoj fazi partneri se udaljavaju jedan od drugog pri čemu pokazuju sve manje privrženosti.
- U drugoj etapi (intrapsihička etapa) nastaje razdoblje gdje se uočavaju određeni nedostaci među partnerima kao što su neurednost, kašnjenje, nedovoljna osjećajnost, škrtost i sl. U ovoj etapi s vremenom nestaje tzv. „ljubavna zaslijepljenost“, pri čemu partneri sve više vjeruju kako nisu jedno za drugo (Pašalić-Kreso, 2012).
- Treća etapa podrazumjeva proces u kojem jedan partner zapravo shvata da je drugi nezadovoljan u braku i pokušava da otkrije razloge nezadovoljstva i nestabilnosti braka. U ovoj fazi supružnici često idu na bračna savjetovanja kako bi otkrili neke stvari koje do sada nisu znale i koje bi mogle pomoći spašavanju braka. U nekim slučajevima dođe do spašavanja braka.
- Četvrta etapa se naziva i društvenom fazom, gdje supružnici uključuju i druge osobe u problem, kao što su njihovi bližnji.
- Peta etapa se naziva bračni sprovod i ona podrazumjeva konačnu odluku o razvodu braka (Čudina-Obradović & Obradović, 2006).

S druge strane, dječja perspektiva razvoda braka sastoji se od tri faze (Wallerstein, 1983; prema Strong i Cohen, 2013):

- Početna faza je obavijest roditelja djeci da su donijeli odluku o razvodu. Ova faza je izuzetno stresna za djecu. Djeca su u ovoj fazi izuzetno tužna, a ne tako rijetko i agresivna.
- Druga faza je tzv. prelazna faza u kojoj se djeca polako počinju smirivati i prihvatati sam proces razvoda.
- Treća faza je faza restabilizacije, koja nastupa dvije do tri godine nakon obavijesti o razvodu. Formira se nova porodica.

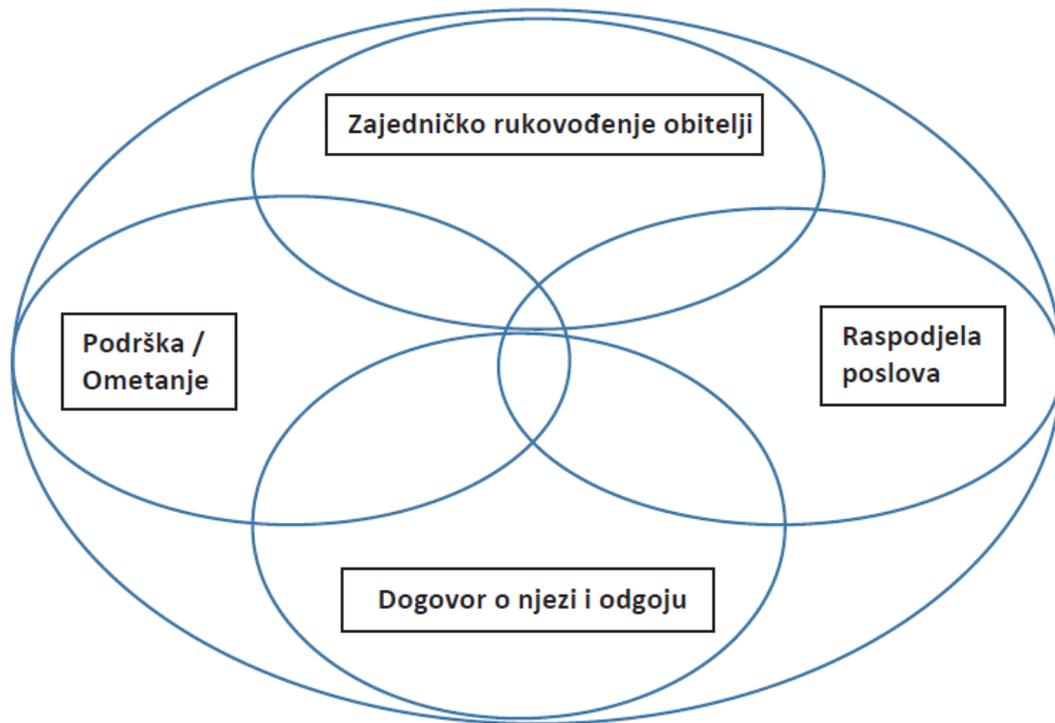
Porodica nakon razvoda

Kada su u pitanju idealni uslovi za emocionalni, socijalni i fizički razvoj djetete onda možemo reći da je to dvoroditeljska porodica sa dva bilološka roditelja. Procesom razvoda braka između roditelja i porodica se počinje raspadati te nastaju dvije jednoroditeljske porodice¹, pri čemu kod djetete dolazi do konfuzije. Češća je situacija da dijete ostaje kod majke, a povremeno boravi kod oca, jer su gotovo svi sudovi više opredjeljeni za starateljstvo majci. Moguće je i da jedan roditelj bude glava porodice, a da drugi roditelj ne održava nikakav kontakt (Čudina-Obradović & Obradović, 2006). U situacijama jednoroditeljske porodice finansijski problemi su česta pojava (npr. neplaćanje alimentacije, nezaposlenost jednog od roditelja i sl.). Kao posljedica toga, partneri ne tako rijetko stupaju u novi brak, pri čemu za dijete nastaje nova porodica u koju se mora adaptirati. U novonastalim porodicama članovi nisu sigurni u svoju ulogu te su nepovjerljivi jedni prema drugima (Williams et al., 2012). Djeca često osjećaju manjak bliskosti i pažnje od strane svog roditelja i očuha/pomajke, pri čemu rast nivo depresije kod djece i agresivnosti. Dešava se da takva djeca ostvaruju i loši školski uspjeh (Jay, Freisthler & Svare, 2004).

S druge strane, dešava se i to da se nova porodica formira uspješno i da djeca koja dolaze u porodicu imaju osobe na koje se mogu ugledati, a često i novu braću/sestre, rođake sa kojima su u dobrim odnosima (Williams et al., 2012). Ono što predstavlja problem je činjenica da je razvod drugog ili trećeg braka vjerojatniji nego razvod prvog braka pa su djeca u opasnosti da ponovno prožive tako stresno razdoblje. Razlog tomu mogao bi ležati u činjenici da razvedeni imaju statistički značajno pozitivniji stav prema razvodu što znači da su skloniji razvodom rješavati bračne probleme. (Hatemi, McDermott & Eaves, 2015)

¹ U navedenom kontekstu se misli na dvije jednoroditeljske porodice na način da dijete određeni dio vremena provede sa majkom a jedan dio vremena sa ocem i na taj način ima dvije odvojene porodice, bez obzira ko je skrbnik roditelja.

Slika 3. Odnosi u porodici nakon razvoda

Izvor: Feinberg, M. E. (2003). The internal structure and ecological context of coparenting: A framework for research and intervention. *Parenting: Science and Practice*, 3 (3), 95-131

Konfliktni razvod

Proces razvoda braka je jedan od najstresnijih perioda u životu djece koja se susreću sa navedenim problemom, činjenica je da sve više djece uključeno u navedeni problem. Prilagođavanje djece razvodu roditelje najviše zavisi od toga u kakvoj se vrsti razvoda radi (Roje, 2019). U literaturi možemo pronaći tri vrste razvoda braka i to: i) razvod kao sklapanje posla, gdje roditelji imaju kontakt jedno s drugima samo u pogledu dogovora u vezi djece koji je na fer osnovi, ii) prijateljski razvod podrazumjeva takav odnos u kojem bračni partneri ostaju prijatelji jedno drugom i pomažu se u vezi svih stvari, uključujući i odnos prema djeci i iii) visokokonfliktni razvod u kojem roditelji imaju samo loše odnose u svakom pogledu i teško se dogovaraju u vezi djece. Visokokonfliktni razvod se može definisati na razne načine i iz raznih uglova. Međutim u savremenom literaturi visokokonfliktni razvod se definiše kao „razvod obilježen je time da roditelji ne uspijevaju svoje partnerske probleme staviti po strani i graditi roditeljski odnos, nego nastavljaju sukobe u kojima potrebe djeteta padaju u drugi plan“ (Buljan Flander et al., 2014). Djeca koja se nađu u situacijama visokokonfliktnog

razvoda jako često moraju „balansirati“ između roditelja, kako bi zadovoljili sve strane (Roje, 2019).

Razna istraživanja (Areen, 1970; Jones et al., 2012) pokazuju da djeci čiji su roditelji u visokokonfliktnom razvodu 2-5 puta češće imaju kliničke poteškoće ponašanja i doživljavanja u odnosu na djecu čiji su se roditelji mirno razveli. Ono što je zajedničko svoj djeci jeste da ne postoji dobna ili spolna kategorija ili neka druga karakteristika djece koja bi uticala na to da ona budu imuna na konfliktni razvod. Iako roditelji ne žele da njihova djeca odrastaju u procesu visokokonfliktnog razvoda, često se dešava da roditelji nisu ni svjesni da su u konfliktnom razvodu.

Istraživanja provedena u posljednjih tridesetak godina (Kelly, 2004; Mitcham-Smith & Henry, 2007;) pokazuju da djeca koja prožive visokokonfliktni razvod imaju mnogo više emocionalnih problema jer budu emocionalno zanemarena od strane roditelja, koji su zaokupljeni vlastitim problemima (finansijskim, emocionalnim socijalnim i sl.). Djeca koja proživljavaju konfliktni razvod duži period, imaju iste poremećaje kao djeca koja su žrtve zlostavljanja ili zanemarivanja (Kelly, 2004).

„Ponekad se romantična strast pretvori u intenzivnu mržnju i potrebu za osvetom“ (Michelle, 2002). Bez obzira što bi trebali sve podrediti djeci, partneri često u procesu konfliktnog razvoda krive djecu kako su ona uzrok sukoba i problema. Iako i od samog svjedočenja visokom konfliktu roditelja djeca imaju negativne posljedice po mentalno zdravlje, situacija je znatno teža kad roditelji od djece nastoje napraviti aktivne aktere u rješavanju partnerskih problema (Roje, 2019).

5. Pravni i institucionalni okvir u BiH

Posmatranje prava djece u konfliktnim razvodima nazira se na pravnim načelima i standardima međunarodnih konvencija kao što su: i) Konvencija UN o pravima djeteta, ii) Konvencija o mjerodavnosti, mjerodavnom pravu, priznanju, izvršenju i saradnji u odnosu na roditeljsku odgovornost i o mjerama za zaštitu djece, iii) Evropska konvencija o ostvarivanju dječijih prava, iv) Evropska konvencija o kontaktima s djecom i v) Konvenciji o ostvarivanju alimentacijskih zahtjeva u inozemstvu.

Prva djece u BiH su zagantovana domaćim zakonodavstvom ali i Konvencijom o pravima. Zaštita prava djece u BiH je internacionalizirana, jer se većinom zakonodavstvo bazira na zapadnom zakonodavstvu a sam Ustav inspirisan je Općom deklaracijom o ljudskim pravima, Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, Međunarodnim paktom o ekonomskim, kulturnim i socijalnim pravima i mnogim drugim konvencijama o ljudskim pravima. Problematika djece u konfliktnim razvodima i razvoja djece ostvaruje se posredstvom različitih sudskih i upravnih postupaka koji su opet regulisani zakonodavnim okvirom. Prije svega, važno je spomenuti da je postupak izdavanja dokumenata za djecu razvedenih roditelja definisan Zakonom o putnim ispravama i to u članu 18. stav 2. „Za maloljetna, odnosno poslovno nesposobna lica, zahtjev za izdavanje putnih isprava podnosi jedan od roditelja uz saglasnost drugog roditelja, odnosno drugi zakonski zastupnik“,. Izuzetno iz prethodnog stava putni dokumenti se izdaju i djeci „ako je jednom od roditelja, odlukom suda, dodijeljeno starateljstvo nad djetetom, osim u slučaju da istom odlukom suda izdavanje putne isprave i putovanje djeteta u inostranstvo nije uslovljeno saglasnošću oba roditelja“ (Čl.18, st.3, alineja.4). Iz navedenog možemo zaključiti da je izdavanje putnih dokumenata ipak u najvećem interesu razvoja djeteta. Zakonski okvir ima za cilj da se djeca ne osjećaju ugroženo ili da im iz nekog razloga nije moguće izdati putna dokumenta, a da pri tome oni sami nisu krivi za to.

Međutim, većina prava koja se odnose na razvoj djeteta, odnosno prava djeteta nakon razvoda regulisani su zakonskim okvirima na nivou entiteta.

- Entitetska zakonodavstva

Zakonski okvir u FBiH je generalno sličan onomu RS-u. Manje više identični zakoni i člarnovi određuju prava i razvoj djece nakon razvoda. S tim u vezi, u nastavku ćemo analizirati najvažnije pojmove zakonskih okvira koji se odnose na razvoj i zaštitu djece nakon razvoda.

Prema Porodičnom zakonu Federacije BiH, prije pokretanja postupka za razvod braka, bračni partner ili oba bračna partnera koji imaju djecu nad kojom ostvaruju roditeljsku brigu dužni su podnijeti zahtjev za posredovanje fizičkoj i pravnoj osobi ovlaštenoj za posredovanje.

Porodičnim zakonom je proisano da djete ima pravo da živi sa oba roditelja. Ako ti nije moguće, djete ima pravo da živi sa jednim roditeljem, ali istovremeno da održava odnose i sa drugim roditeljem kao i sa ostalom rodbinom bližom i daljom (čl.124 st.1). Ako ne žive s djetetom, oba roditelja su dužna održavati osobne odnose i neposredne kontakte s djetetom i

poštovati veze djeteta s drugim roditeljem, ukoliko sud ne odredi drukčije (čl.124). Održavanje ličnih kontakata i odnosa roditelja sa djecom zakonom se može ograničiti ili pak zapriniti kao to sud naloži, a sve zbog zaštite interesa djece (Čl. 141,142,143,144,145). Shodno porodičnom zakonu obavijest o povredi djetetovih prava, a naročito o nasilju, zlostavljanju, spolnim zloupotrebama i zanemarivanju djeteta, dužni su bez odgađanja dostaviti tijelu brige sva tijela, organizacije i fizičke osobe (čl.150).

Kazneni zakon FBiH definiše neka od najvažnijih načela zaštite djece i to: Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika (čl. 219), Napuštanje djeteta (čl. 220), Povreda porodičnih obveza (čl. 221), Nasilje u porodici (čl. 222) i Izbjegavanje izdržavanja (čl. 223).

Prema Zakonu o osnovama socijalne brige, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom djelatnost zaštite porodice s djecom korisnici skrbi koja se nalaze u stanju socijalne potrebe sljedeće kategorije (čl. 12 i 13):

- djeca bez roditeljske brige (dijete bez oba roditelja, nepoznatih roditelja, napušteno od roditelja lišenih roditeljskog prava i roditelja spriječenih da vrše roditeljsku dužnost),
- odgojno zanemarena djeca(dijete koje zbog nedovoljno nadzora i brige roditelja, te negativnog uticaja sredine, narušava općeprihvaćene norme ponašanja),
- djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama (dijete čiji roditelji zbog nesređenih porodičnih odnosa, materijalnih ili drugih razloga nisu u mogućnosti osigurati mu normalne uvjete za pravilan odgoj, fizički i psihički razvoj)

Navedenim zakonskim odredbama je tačno i opširno definisana zaštita djece u konfliktnim razvodima kao i drugim oblicima gdje se roditelji ne slažu ili gdje su situacije koje vode ka razvodu. Ono što smo već spomenuli jeste i to da je provedba navedenih zakonskih okvira i u FBiH na jako niskom nivou, te da bi se taj dio trebao mnogo unaprijediti.

Zakon o izvršnom postupku FBiH definiše postupanja u slučajevima oizvršenja, odnosno predaje djeteta, na isti način kao i zakon u RS-u.

U Republici Srpskoj prava djece regulisana su nizom zakonskih akata. Zakonski akti u ovom entitetu dijelom određuju prava djece i njihov razvoj, ali najvažnija stavka jeste primjena navedenih zakona u praksi, koja je generalno gledajući na niskom nivou. Najvažnija zakonska rješenje u navedenoj oblasti su:

Najvažnija odrednica porodičnog zakona a koja se odnosi na razvoj i zaštitu djece jeste skrbništvo nad djecom nakon razvoda braka. Zakonskim propisom je određeno da se supružnici prilikom razvoda braka dogovore vezano za skrbništvo djece. Prilikom donošenja presude kojom se brak poništava ili se brak razvodi, sud po službenoj dužnosti odlučuje o zaštiti, odgoju i izdržavanju zajedničke djece (Čl. 85). U slučaju neslaganja roditelja, o vršenju roditeljskog prava odlučuje centar za socijalni rad. Kad sud u bračnom sporu odluči da se brak poništava ili da se razvodi, odlučit će u istoj presudi o povjeravanju djece na zaštitu i odgoj (Čl. 88). Kad sud u bračnom sporu odluči da se brak poništava ili da se razvodi, odlučit će u istoj presudi o povjeravanju djece na zaštitu i odgoj (Čl. 88). Smatram da je zakonski okvir u RS-u zaštitu djece nakon razvoda izuzetno kvalitetno postavio. Međutim, ono što je problem jeste sudska praksa i generalno ono što se dešava u praksi u našoj državi po ovom pitanju. Djeca često budu zanemarena i ostanu da žive kod drugih skrbnika (djed, nana, tetke i sl.) ili skrbništvo pripadne roditelju koji je finansijski moćan i može uticati na sudstvo.

Što se tiče kaznenog zakona RS-a ovdje možemo govoriti o nasilju u porodičnoj zajednici kao i izbjegavanju davanja izdržavanja. U tom pogledu član 208. govori o nasilju u porodici na način da će se kazniti svaki član porodice koji izvrši nasilje nad drugim članom porodice, novčanom kaznom ili kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine (Čl 208. st. 1). Kao članovi porodice smatraju se i djeca (Čl. 208, st.7).

Nadalje, u članu 210 kaže da svako ko izbjegava da daje izdržavanje koje je obavezan prema zakonu, kaznit će se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine (Čl.210, st.1). U kontekstu razvoja i zaštite djece, ovdje se misli prije svega na davanje alimentacije kao zakonske obaveze.

Zakonom o socijalnoj zaštiti u RS-u se govorio tome ko sve može biti korisnik socijalne zaštite i na koji se način može ostvariti. Najčešće su to djece i konfliktnih brakova gdje su roditelji nesposobni da podižu dijete ili da im se dodijeli skrbništvo.

Zakon o izvršnom postupku RS-a propisuje postupanja u slučajevima izvršenja, odnosno predaje djeteta. Prilikom provedbe ovrhe, sud mora posebno voditi računa o potrebi da se u najvećoj mjeri zaštiti interes djeteta (Čl.162).

Shodno navedenom možemo zaključiti da je zakonski okvir relativno uređene kada su u pitanju prava, zaštita i razvoj djece nakon razvoda supružnika. Nekolicina zakona definiše sve ključne stavke vezane za zaštitu djece. Međutim, najveći problem jeste sudska praksa i drugi oblici prakse primjene navedenih zakona. Kako bi se stanje popravilo, potrebno je da državne institucije mnogo više pažnje posvete navedenom problemu, ali i da sudska praksa u BiH većim dijelom prati sudsku praksu u uređenim državnim i sudskim sistemima.

III. UTICAJ RAZVODA NA SOCIO-EMOCIONALNI RAZVOJ DJECE

Socio-emocionalni razvoj djece je izuzetno važan segment u proučavanju razvoja djece, pored velikog broja drugih segmenata poput muzičkih i likovnih sposobnosti, te razvoja govora, motorike i spoznaje. Samim rođenjem djeteta počinje emocionalni razvoj djeteta, kao prvi i najvažniji u dječijem razvoju. Na njega utiče proces socijalizacije, kako u porodici, tako i u djetetovom okruženju, a način reagovanja djeteta na emocionalne situacije, ono nasljeđuju od roditelja, pa se kroz odrastanje samo nadograđuje (Starc et al., 2004). Roditelji su osobe koje su djetetu najbliže i njihovo ponašanje i reagovanje ima najveći uticaj na dijete, pa su oni i najviše zaduženi za razvoj empatije, kako bi dijete što prije stvorilo bolju sliku o sebi, što će djetetu pomoći da sa drugima stvara bolje odnose.

Sljedeća faza razvoja počinje u predškolskoj dobi, kada djetetovo okruženje ima najveći uticaj. Posmatrajući emocije drugih ljudi, dijete postepeno uči razaznavati emocije i načine njihovog izražavanja, istražujući svijet u interakciji sa okolinom. Na razvoj empatije uticaj imaju unutrašnji i vanjski faktori, gdje se temperament izdvaja kao jedan od najvažnijih unutrašnjih faktora. Autorica Bulat (2004) temperament se može definisati kao više vrsta emocionalnog reagovanja i doživljavanja, a geni, biološki faktori i način funkcionisanja nervnog sistema determiniše razvoj temperamenta. Osobine koje direktno utiču na socio-emocionalni razvoj su: razvoj pojma o sebi, emocionalni razvoj u razumijevanju tuđih i izražavanju vlastitih emocija, razvoj privrženosti, razvoj društvenosti, temperament, socio-spoznajni razvoj i razvoj samoregulacije (Starc et al., 2004.).

1. Emocionalni razvoj djece

Kao jedan od najznačajnijih procesa u razvoju ličnosti može se istaći emocionalni razvoj. Njega determinišu naslijeđeni mehanizmi reagovanja koji se s vremenom razdvajaju u emocije. Socijalne spoznaje predstavljaju temelj od kojeg se kreće prilikom prepoznavanja emocija, što predstavlja glavnu karakteristiku emocionalnog razvoja. Kada se govori konkretno o djeci, za njih je karakteristično da ne znaju sakriti svoje emocije, apsolutno su otvoreni, pa se može istaći da su karakteristike dječijih emocija: spontanost, kratkotrajnost, nestabilnost, učestalost (Starc et al., 2004).

Pristup emocijama i razumijevanje emocija svako dijete na drugačiji način provodi, jer je drugačija sposobnost svakog djeteta individualno da prepozna vlastita osjećanja i razumije povratne informacije, i sve to skupa procesuiru na način da poveže vanjske događaje i povezanost emocija (Brajša-Žganec, 2003). Kultura također utiče na razumijevanje emocija, usvajanje emocionalnog izražavanja i prepoznavanja. Različiti faktori utiču na dječiju psihosocijalno prilagođavanje i dječiji emocionalni razvoj, a najznačajniji su nadzor i podrška roditelja, priroda dječije bliskosti sa primarnim skrbnikom, odnosno uglavnom majkom, interakcija sa vršnjacima, razgovaranje o emocijama i djetetovi odnosi s odraslima izvan porodice (Brajša-Žganec, 2003).

Razumijevanje emocija kod djece se razlikuje u kontekstu toga da primarne emocije lakše prepoznaju, a neke teže, a istraživanja su pokazala da emociju o kojoj djeca imaju više informacija bolje razumiju. Prema Berk (2015) u razumijevanju emocija, neki faktori prave razliku, a to su:

- interpersonalni faktori – roditeljski postupci i ponašanja;
- intrapersonalni – kognitivne i jezičke sposobnosti.

Postoje tri načina na koja se prema Andrić & Čudina-Obradović (1994) realizuje socijalizacija emocija, a to su socijalna okolina (model oponašanja intenziteta i načina emocionalnog izražavanja), zatim oponašanje i posmatranje te socijalno učenje koje najviše doprinosi samoregulaciji, to jest kontroli emocija.

Kada dijete reaguje nesvjesno istom emocijom koju primijeti kod drugog, može se reći da je to početak razvoja empatije, koja se upravo definiše kao emocionalni odgovor uživljavanjem u emocije koje dijete kod drugog primjećuje. Jedan od najupečatljivijih primjera empatije koji se mogu uočiti kod beba u dobi od nekoliko mjeseci jeste da počnu plakati kad čuju da i druga djeca ili osobe plaču. Na razvoj empatije ne utiču samo roditelji i okolina, već i prirodni faktori poput temperamenta djeteta. Osobe sa kojima dijete provodi najviše vremena, poput roditelja i odgajatelja imaju najviše uticaja na razvoj empatije, jer oni potiču dječije razumijevanje tuđih emocija. Ponašanje roditelja se reflektuje na ponašanje djece, pa će djeca reagovati brižnije prema drugima ukoliko to rade i roditelji, odnosno ako roditelji potiču izražavanje emocija i pokazuju brigu za osjećaje svoje djece. Zadatak roditelja jeste da djecu nauče važnosti ljubavnosti, kontroli ljutnje, saosećajnosti prema drugima i slično (Berk, 2015).

2. Socijalni razvoj djece

Sociospoznajni razvoj karakteriše razvoj socioemocionalnih odnosa sa okolinom. Pod dječijim socijalnim razvojem podrazumijeva se dječija interakcija sa odraslima i vršnjacima, koja se determinisana ponašanjem, afektima i stavovima djeteta. Za psihosocijalnu prilagodbu i dječji razvoj okolina se u istraživanjima ističe kao jedan od presudnih faktora, pa prema teoriji ekoloških sistema Urie Bronfenbrennera (1979) godine na dijete utiče nekoliko nivoa okolinskih uticaja, pri čemu se dijete nalazi u sredini, a svi slojevi okoline koji su interaktivnim vezama povezani utiču na njega. To su:

- Mikrosistem – porodica, škola, vrtić
- Mezosistem – uključenost djeteta u više različitih mikrosistema
- Egzosistem – školska vijeća, masovni mediji i slično
- Makrosistem – religija, obrazovanje, privreda (Brajša-Žganec, 2003).

Sa razvojem djeteta, razvija se i njegovo interesovanje za okolinu i za sebe i povećava se njegovo razumijevanje svijeta. Dijete posmatra vlastito i tuđe ponašanje, i spoznaja se odnosi kako na te konkretne stvari, tako i na apstraktne, poput razumijevanja svojih tuđih i unutrašnjih stanja.

Kreiranje sigurne privrženosti djeteta i skrbnika je jedan od preduslova za stupanje u odnose sa vršnjacima i odvajanje od skrbnika. Roditelji i odgajatelji imaju veliku ulogu u razvoju društvenosti kod djeteta, kroz proučavanje socijalnih vještina, stvaranje prilika za zajedničku igru (Starc et al., 2004). Periodično posmatrajući razvoj društvenosti, kreće se od skoro pa samog rođenja djeteta, odnosno od trećeg ili četvrtog mjeseca života bebe, kada bebe osobe oko sebe počinju gledati i dodirivati. Već sa pola godine, bebe se osmjehuju, a pokušaji igre i socijalne interakcije su vidljivi u drugoj godini života djeteta. Društveni nivo igre se mijenja sa razvojem društvenosti. Samostalna igra kod djece je prisutna od treće do četvrte godine i ona prerasta u saradničku u dobi od pete do šeste godine života djeteta, kada osjećaj prihvaćenosti od strane vršnjaka postaje sve bitniji za dijete, a pozitivna reakcija od strane vršnjaka podiže samopouzdanje i samopoštovanje kod djeteta. Tjelesni izgled ili društveno ponašanje su neki od razloga zbog kojih djeca bivaju neprihvaćena, a takva djeca imaju manje samopoštovanja, teže se prilagođavaju u školi i generalno su nesretna. U grupama su najprihvaćenija ona djeca koja nisu agresivna i koja pokazuju prijateljsko ponašanje (Starc et al., 2004).

Socijalne kompetencije

Dijete koje postiže zadovoljavajuće odnose sa svojim vršnjacima, koristeći poticaje iz okoline se može smatrati kompetentnim. Pod socijalnom kompetencijom se prema Watersu i Sroufeu (prema Katz & McClellan, 1997) podrazumijeva da djeca koja su socijalno kompetentnija sa odraslim osobama i vršnjacima se lakše upuštaju u aktivnosti i interakcije koje bivaju uspješne i time unapređuju svoju ličnu kompetenciju kroz takve informacije (Katz & McClellan, 1997).

Prema (Katz & McClellan, 1997), na razvoj socijalne kompetencije utiču sljedeći faktori:

- uloga roditelja i porodice;
- uloga odgajatelja;
- uloga vršnjaka i socijalnog okruženja.

Prema (Katz & McClellan, 1997), socijalnu kompetenciju determinišu:

- socijalno razumijevanje i socijalna znanja
- socijalne vještine
- sposobnost djeteta da reguliše vlastite emocije.

3. Uticaj razvoda na dijete i odgoj djeteta nakon razvoda

Razvod braka je komplikovan i dugotrajan proces koji često ima višestruke i ozbiljne posljedice. Ukoliko se u braku nalazi i dijete posljedice su mnogo veće. Neka od istraživanja pokazuju kako razvod braka često bude najnesretniji događaj u život djece, poslije smrti roditelja (Bujšić, 2005). Shodno svojoj dugotrajnosti koja može trajati godinama, uz brak se često vežu i drugi problemi koji imaju negativan uticaj na socijalni i emotivni razvoj djeteta. Često se javlja problem da djeca u procesu razvoda ne dobivaju mnogo pažnje, jer sva pažnja bude usmjerena na supružnike, te se oni sami moraju nositi sa problemima u školi, društvu i sl. Slične posljedice na dijete ostavljaju i sami sukobi supružnika prije razvoda. Najbolje rješenje za dijete jeste da živi u zdravom porodičnom okruženju, gdje bi u slučaju razvoda roditelja ipak veći dio pažnje bio usmjeren na samo dijete. Važno je napomenuti da ne postoji društvena zajednica u kojoj razvod braka ne ostavlja negativne posljedice na razvoj djeteta (Čudina-Obradović & Obradović, 2006).

U odnosu na odgoj djeteta u dvoroditeljskim porodicama, odgoj nakon razvoda je mnogo komplikovanije i složenije jer se ispunjavanje roditeljskih aktivnosti odvija kroz odvojenost roditelja nakon braka. Pruett & Donsky (2011) navode da je odgoj djeteta poslije razvoda trpi udarac u momentu razvoja, tj. emocionalnog i fizičkog razdvajanja. Važno je napomeni da se u toku početnog stanja u novim uslovima nakon razvoda javljaju osjećaji manje vrijednosti, povrijeđenosti i ljutnje. Supružnici žele da budu ravnopravni u svim aktivnostima (vrijeme provedeno sa djetetom, dijeljenje obaveza i sl.), te shodno tome pokreću konfliktnu roditeljsku dinamiku iako to nije uvijek u najboljem interesu za razvoj djeteta. Pruett & Donsky (2011) ističu da se odgoj djeteta u uslovima razvoda bazira na jednakoj vrijednosti i ljubavi oba roditelja, a ne na ucjenama i podjeli vremena i aktivnosti sa djetetom.

Vandervalk et al. (2004) su kreirali istraživanje o promjenama u roditeljstvu razvedenih roditelja koje pokazuje da roditelji imaju visok nivo stresa usljed razvoda koji utiče na nisan nivo tolerancije na dječije probleme i generalno razvoj djece kroz nepružanje podrške, neiskazivanja emocija i nježnosti, smanjenja uključenosti u svakodnevni život djece, postavljanja nerealnih očekivanja. Osim navedenog, roditelji nakon razvoda često znaju biti neujednačeni u disciplinskom dijelu odgoja, gdje jedan roditelj dozvoljava mnogo veću slobodu djetetu od drugog i sl. Rezultati istraživanja su pokazali i razlike između ponašanja kod majki i očeva. Majke najčešće imaju niži nivo discipliniranja i nadzora, nedosljedne su i neučinkovite, dok su očevi s druge strane nedostupni, izuzetno malo uključeni u odgoj, ali su učinkovitiji u kontroli i nadzoru djeteta. Rezultati istraživanja Pam & Pearson (1998) na normaliziranje narušenog roditeljstva i poboljšanje funkcioniranja roditelja u vremenu od dvijegodine nakon razvoda.

U kriznom periodu prilagođavanja na razvod i neposredno nakon toga, roditeljstvo se bazira na neposrednoj interakciji s djecom i postaju najvažniji okolinski sistem koji utiče na socijalni i emocionalni razvoj djeteta (Keresteš, 2001). Prilagođavanje djece novonastalim situacijama je povezano sa obilježjima porodičnih procesa na nivou čitave porodice, ali i odnosima između svih članova porodice. Određen broj istraživanja (Belsky, 1984; Martin & Colbert, 1997) pokazuje kako porodični procesi imaju pozitivne efekte na razvoj i ponašanje djece. S druge strane istraživanja (Deković & Raboteg-Šarić 1997) pokazuju da ne postoji poveznost između porodičnih procesa i razvoja djece i prilagodbe. Međutim, za kvalitetan razvoj djece i prilagođavanje djece nakon razvoja, od krucijalnog značaja je kvalitet interakcije i

komunikacije između svakog roditelja i djeteta, ali i kakva je usklađenost roditelja (Buchanan et al. 1996.; Margolin et al. 200.).

Generalno, nakon razvoja braka i očinske i majčinske uloge kao roditelja rekonstruišu se nakon razvoda. Prema Baum (2004) kvalitet roditeljskog odnosa i djece nakon razvoda određen je nivoom razgovora sa djecom, donošenjem zajedničkih odluka po pitanju odgoja djeteta, a značajan je i uticaj osjećaja roditelja jednog prema drugom te doživljaj međusobnog roditeljstva. Obnova roditeljske uloge se češće revidira kod očeva jer oni češće gube skrbništvo nad djecom i kontakt samim time je rjeđi (Arditti, 1992.; Ladd & Zvonković, 1995).

Praksa pokazuje da majke češće dobivaju skrbništvo nad djecom nakon razvoda. U prilog tome idu i sudske presude i naklonost suda prema majci po pitanju skrbništva. Međutim, na njihovo roditeljsko ponašanje utiče niz psiholoških ali i ekonomskih determinanti. Maccoby et al. (1990) su proveli longitudinalno istraživanje a sve u cilju što boljeg razumjevanja roditeljske brige nakon razvoda. Prema navedenom istraživanju oblici roditeljska su određeni pomoću determinanti neslaganja (sukobljavnaja) i komunikacije (Maccoby & Mnookin, 1992). Prvi oblik je neangaživano roditeljstvo, kojeg karakterizuje nizak nivo i slaba efikasnost komunikacije i koordinacije aktivnosti koje utiču na odgoj i razvoj djece. Prema rezultatima provedenog istraživanja 41% roditelja pripada navedenom obliku. Saradničko roditeljstvo nakon razvoda karakteriše kvalitetna komunikacija među roditeljima. Sukobi koji roditelji imaju nakon razvoda se ne prelijevaju na odnos sa djecom. Roditelji mnogo vremena provode razgovarajući sa djecom, te koordiniraju aktivnosti i pravila. Ovaj oblik roditelja u istraživanju čini 29% uzorka. Treći oblik jeste sukobljeno roditeljstvo nakon razvoda. Ovaj oblik karakteriše visok nivo neslaganja i slaba komunikacija. Sukobi roditelja su izuzetno aktivni i prelijevaju se na djecu, gdje dolazi do usporednog razvoja djece. Roditelji jako rijetko razgovaraju od djeci i sa djecom. Često se mnogo svađaju, loše odrađuju tranzicije. Javljaju se prijete roditelja jedan drugom i sl. Djeca su često izložena verbalnoj i tjelesnoj agersiji među roditeljima. Ovaj oblik čini 25% roditelja unutar istraživanja. Posljednji oblik jeste mješani oblik roditeljstva nakon razvoda. Ovaj oblik karakteriše neslaganje i izražena komunikacija. Roditelji ipak razgovaraju od dobiti djece te pokušavaju da koordinišu rasporede. Međutim, još uvijek se javlja visok nivo sukoba među roditeljima. Ovaj oblik čini svega 6% roditelja (Maccoby & Mnookin, 1992).

Prema istraživanju Baum (2004) postoje dodatne dvije klasifikacije roditeljstva nakon razvoda, a obje su karakterišu tri obrasca i to: kooperativni (super prijatelji), konfliktni (ulje i voda) i paralelni (mirno roditeljstvo). Baum (2004) kooperativno roditeljstvo definiše na način da oba roditelja pokazuju umjeren nivo roditeljskih aktivnosti potrebni da se ostvari kvalitetan razvoj djeteta. Roditelji podjednako dijele teret roditeljstva. Paralelno roditeljstvo podrazumjeva umjeren pristup roditelja, koji ima za posljedicu minimalno ispunjavanje obaveza. Konfliktno roditeljstvo podrazumjeva nizak nivo zajedničkih roditeljskih obaveza, a posljedica je konstantnih svađa i sukoba (Philyaw & Thomas, 2013).

Razvod roditelja je proces sa kojima se roditelji različito nose. Ukupnouzevši, međusobno poštovanje, komunikacija, saradnja i podrška povezani su s boljim razvojnim ishodima kod djeteta nakon razvoda (Mullett & Stolberg, 1999). Roditeljstvo nakon razvoda koje uključuje podržavanje uloga i autoriteta, nisk nivo sukoba pomaže djeci u razvoju. Osim toga, navedeni oblik roditeljstva nakon razvoda povezan je sa višim nivoom druženja i boljim odnosom djeteta s roditeljem s kojim ne živi kao i većom uključenošću tog roditelja u odgoj (Amato et al. 2011).

S druge strane, ponašanja roditelja nakon razvoda kao što su konstantni sukobi, triangulacije, nedostatak komunikacije su prediktori devijantnih ponašanja djece nakon razvoda (Mullett & Stolberg, 1999). Istraživanje Fatherhood Institute (2014) zagovaraju tezu „više je bolje“ , što u praksi znači da ako roditelji više vremena provode sa djecom budu privrženiji, što se pozitivno odražava na dječiji razvoj. Slične rezultate su objavili i autori Asmussen & Weizel (2010) koji naglašavaju da je za ishode razvoja djece najvažnija dosljednja ljubav, privrženost i briga od strane oba roditelja. To je još jedan razlog zbog kojeg je posebno važno odgovarajućim intervencijama potaknuti razvoj roditeljske skrbi nakon razvoja.

4. Reakcije djece na razvod

Prva reakcija na razvod kod sve djece je šok. Iako su često u centru zbivanja kada se roditelji svađaju i sukobe, djece se najčešće nadaju da će nesuglasice nestati i da će se roditelji pomiriti i ostati zajedno. Djece u najvećem broju slučajeva ostanu tako reći zatečena načinom na koji prime obavijest o razvodu svojih roditelja (Rodriguez, 2007).

Roditelji generalno ne pripreme djecu na pravi način za obavijest o razvodu. Osim što prvobitno dožive šok, djeca prolaze kroz pet faza prihvatanja razvoda roditelja i to (Čudina-Obradović & Obradović, 2006):

- i. Faza negiranja: Nakon što prime obavijest da se roditelji razvode, djeca navedenu činjenicu ne žele prihvatiti i jako često negiraju da im se roditelji razvode te da je jedan od roditelja napustio domu. U društvu se često služe nekim od izgovora zašto roditelji nisu zajedno. Djece na taj način nesvjesno iskrivljuju istinu tj. kako maštaju da su ima roditelji zajedno
- ii. Faza bijesa: Nakon spoznaje činjenice da se roditelji ipak razvode, nastupa faza u kojoj djeca iskazuju bijes zbog toga. Djeca pokušavaju pronaći krivca za razvod i često se ljude na svoje roditelje, posebno na roditelja koji napušta dom, a kao glavni razlog se navodi da se djeca osjećaju izdano od strane roditelja koji više neće biti uz njega.
- iii. Faza osjećaja krivice: Djeca u jednom momentu osjećaju da su oni krivi zbog toga što ima se roditelji razvode, te da su oni nekim svojim postupcima doveli do toga. Zbog toga, trude se da poprave svoje ponašanje, ocjene u školi i sl.
- iv. Faza osjećaja tuge: Kada djeca shvate da se roditelji ne razvode zbog njih, nego zbog nekih drugih razloga, kod djece se javlja osjećaj tuge. Djeca počinju okrivljivati sebe i polahko počinju gubiti samopoštovanje, jer smatraju da više roditeljima nisu važni. Djeca čine sve da dobiju što više pažnje od strane roditelje, te u nekim situacijama istu počnu zloupotrebljavati.
- v. Faza prihvatanja razvoda: Nakon što djeca prođu kroz prethodno navedene faze, javlja se osjećaj prihvatanja razvoda, koliko je to moguće. Djece više ne skrivaju da su ima roditelji razvedene te se pokušavaju prilagoditi novonastalim situacijama. (Rodriguez,2007).

Navedene emocije pripadaju kratkotrajnim reakcijama djece i one se mogu podijeliti na eksternalizirane, poput agresije i internalizirane, kao što je depresija, promjena slike o sebi i prilagodba društvu (Čudina-Obradović & Obradović, 2006).

Bitno je znati u kojem stupnju razvoja se nalaze djeca kako bi im se mogla pružiti odgovarajuća podrška. O djetetovom stupnju razvoja i godinama ovisi također kako će reagirati na vijest o razvodu, te što će mu predstavljati najveći problem. Isto tako spol djeteta je jedan od faktora o kojem ovisi kako će se djeca ponašati nakon razvoda. Veće razlike u

ponašanju vidljive su kod dječaka, nego kod djevojčica. Za njih je uobičajeno da pokazuju lošije rezultate u školi i agresivnija ponašanja. Djevojčice pak zbog svih problema koji ih okružuju puno ranije sazrijevaju (Čudina-Obradović & Obradović, 2006). Djeca koja su različitog temperamenta, također drugačije reagiraju na razvod.

Recimo ako je dijete mirnije roditelji će puno lakše moći razgovarati s njime, ali postoji mogućnost da će se ono povući u sebe, te da će se kasnije vidjeti posljedice razvoda (Wallerstein, 2006). Djeca koja burnije reagiraju na razvod i pokazuju više svoje osjećaje, dobro je pružiti pomoć odmah. Oni zbog toga lakše mogu riješiti probleme, te je manja mogućnost da će razvod ostaviti trajne posljedice na njihov razvoj (Wallerstein, 2006).

Bez obzira na to koliko dobro poznaju svoje dijete, roditelji neće moći uvijek znati kako se njegovo dijete osjeća i kako se nosi s razvodom. Djeca zapravo jako malo govore o svojim osjećajima, već oni te promjene pokazuju putem promjena u ponašanju (Wallerstein, 2006).

Djeca mlađe životne dobi, posebno u predškolskom odgoju, na svoje roditelje gledaju kao uzore, odnosno kao jaku zajednicu koju niko i ništa ne može razoriti, odnosno kao osobe koje su uvijek tu za njih. Shodno tome, obavijest o razvodu kod djece mlađe životne dobi posebno vuće negativne emocije.

- Djeca uzrasta do treće godine života

Djeca po samom rođenju zahtijevaju od roditelja maksimalnu pažnju i prisustvo. Osim osnovnih potreba koje roditelji pružaju djecu, potrebno je da djeca odrastaju u zdravom okruženju u kojem će se osjećati sigurno, voljeno i imati kvalitetan razvoj. U ovoj dobi je jako važno da se dijete emocionalno poveže sa roditeljima i da se kreiraju pozitivni odnosi (Rodriguez, 2007). U slučajevima razvoda braka djeca sa nekoliko mjeseci života ne mogu da stvore zdravo okruženje i ne osjećaju se sigurno. Kod takve djece u najvećem broju slučajeva se javlja strah. Za dijete starosti nekoliko mjeseci karakteristično je da poprima ponašanje roditelja i njihove emocije. Zbog toga je razumljivo da će djeci od nekoliko mjeseci biti izuzetno teško u slučaju razvoda braka iako to roditelji neće tako percipirati jer smatraju da dijete još uvijek ništa ne zna. Najčešće se neobični oblici ponašanja iskazuju kroz igru, ukoliko dijete osjeti da je neka druga osoba pored njega i sl. Dijete će sigurno biti više privrženije roditelju sa kojim je ostalo. Djeca uzrasta od jedne do dvije godine kao i mlađa djeca pokazuju znakove uznemirenosti u slučaju razvoda braka njihovih roditelja. Iako možda

još ne može komunicirati s njima, dijete u toj dobi sve razumije tako da roditelji moraju biti oprezni kada razgovaraju i na koji način razgovaraju (Rodriguez, 2007; Wallerstein, 2006).

- Djeca uzrasta od tri do pet godina

Djeca uzrasta od tri do pet godina smatraju da ima nije potrebno stalno prisustvo roditelja kako bi se osjećali sigurno. Smatraju da je roditelj uvijek uz njih i da ih štiti (Rodriguez, 2007). Zbog toga u situacijama kad ima roditelji kažu da se razvoda kod djece nastupa šok i strah da će ih napustiti i da se neće niko brinuti od njima. Ono što dodatno utiče na njihov emocionalni i socijalni razvoj jesu i nagle promjene koje se dešavaju u porodici, a koje su posljedice razvoda, svađe i sl. Jako teško im se odvojiti od roditelja tj. jednog roditelja koji neće uvijek biti sa njima (Wallerstein, 2006). Djeca će promijeniti svoje ponašanje prema drugim vršnjacima na načina da će reagirati burnije na neke situacije, ali i tražit će više pažnje od svih osoba koje se trebaju brinuti o njima. Neka djeca uzrasta od 5 godina će se kriviti za razvod braka njegovih roditelja, jer smatraju da se njihovi roditelji razvode zbog toga što oni nisu slušali i sl. Iz svega navedenog bilo bi poželjno da dijete ako pohađa vrtiće da ostane u istom zbog poznatog okruženja i sigurnosti (Rodriguez, 2007; Wallerstein, 2006).

- Djeca uzrasta od šest do devet godina

Obzirom da u dobi od šest do devet godina djeca počinju da razumiju mnogo stvari, logično je da se kod njih javlja osjećaj napetosti i nezadovoljstva kada saznaju da im se roditelji razvode. Oni razdvajanje od roditelja i narušavanje harmonije podnose jako teško pri čemu se javljaju negativne posljedice na njihov razvoj. Ne tako rijetko djeca imaju i zdravstvenih problema kada u procesu razvoda njihovih roditelja. Prema Rodriguez (2007) djeca imaju jako česte noćne more i strah odlaska u krevet, posebno kod roditelja koje nema skrbništvo. Kod djece se javljaju glavobolje i bolovi u truhu kao i nedostatak koncentracije. Često se dešavaju i problemi socijalizacije u društvu. Djeca u takvim situacijama žele biti sama i pobjeći o svih problema. Nadalje, djeca u ovoj dobi su dosta pod uticajem svojih vršnjaka i zato ih zanima što drugi ljudi misle o razvodu njihovih roditelja. Iako se mogu činiti zrelije od djece mlađe dobi, njima i dalje treba stalna podrška roditelja kao i mlađoj djeci (Rodriguez, 2007).

- Djeca uzrasta od deset do dvanaest godina

Uzrast od desete do dvanaeste godine je period kada se djeca počinju smatrati odraslim osobama. Djece u ovom periodu odrastaju i pokušavaju pronaći sebe. Zbog toga je od krucijalnog značaja da imaju nekog pored sebe ko će im biti uzor (Rodriguez, 2007). Razvoj u

ovom dobi može imati trajne posljedice na dijete. U slučaju razvoda djece budu često prepuštena sama sebi, jer se roditelji često svađaju i dijete počinje često da razvija devijantna ponašanja. Često osjećaju da se od njih traži da budu nezavisni, te se javlja ideja o odlasku od kuće. Kod djece se javlja osjećaj nepovjerenja u druge ljude, jer osjeća da ga ni vlastiti roditelji ne razumiju. Roditelji često imaju osjećaj kako je njihovo dijete samostalno i kako se dobro nosi s posljedicama razvoda, a zapravo dijete ne želi pokazati kako se osjeća tužno i povrijeđeno zbog toga što njegova porodica više nije zajedno (Rodriguez, 2007). Djeca u adolescenciji često razgovaraju sa prijateljima o svojim problemima koji su povezani sa razvodom roditelja. (Rodriguez, 2007).

5. Izdržavanje djece nakon razvoda braka

Porodična solidarnost predstavlja osnovnu vrijednost na kojoj počiva porodično pravo. Ona se prikazuje kroz moralno i materijalno pomaganje između svih članova porodice. Institut prava koji potvrđuje međusobnu pomoć, posebno onu materijalnu, jeste izdržavanje. Međutim, ukoliko jedan član porodice koji je dužan da izdržava drugog člana porodice to ne želi, pravo na izdržavanje ostvaruje sudskim putem. Izdržavanje roditelja prema djeci je najpoznatiji oblik izdržavanja u praksi, a suprostavljanje različitih emocija u tom odnosu čini izdržavanje vrlo složenim i labilnim procesom.

Propisi o izdržavanju su različito uređeni u mnogim zemljama i imaju posebne porodičnopravne institute, samim time i materiju koja se odnosi na prava i obaveze o izdržavanju. Međutim, postoje osnovna načela koje nastoje poštivati i svim nacionalnim sistemima. Različitost u nekim odredbama izdržavanja u nacionalnim sistemima nije neobična, posebno kada se uzme u obzir na različitost drugih elemenata koji utiču na izdržavanje (npr. granica punoljetnosti se razlikuje u pojedinim državama). Osim toga, postoje zahtjevi za izdržavanjem koji podliježu međunarodnom pravu tj. ostvaruje se između nekoliko država jer postoji veza između njih, a zakonske odredbe propisuju različite uslove za svaku. Shodno tome ostvarivanje prava je praktički nemoguće bez unifikacije dokumenata na međunarodnom nivou.

Svakako jedno od najvažnijih pitanja prilikom brakorazvodnog postupka jeste izdržavanje (alimentacija) djece. Razvod braka je pravo svakog pojedinca koji stupi u brak, ali izdržavanje (alimentacija) bračnog partnera ili djeteta jeste zakonska obaveza. Alimentacija je u BiH

regulisana entitetskim zakonima. Međutim, u praksi, nakon razvoda braka, mnogi samohrani roditelji imaju problema sa neplaćanjem alimentacije drugog roditelja, a „na ruku“ im ne ide sudska praksa koja se mijenja od slučaja do slučaja (Unicef, 2018). U najvećem broju slučajeva u BiH problemi kod alimentacije javlja se, odnosno predmeti dolaze do suda onda kada roditelji ne izvršavaju svoju obavezu izdržavanja koju ima zakon propisuje, pa drugi roditelj podnosi kaznenu prijavu za počinjeno kazneno djelo – neizvršenje sudske odluke.

U zakonodavstvu FBiH, Porodični zakon definiše proces izdržavanja (alimentacije) i to u odjeljku V. – Izdržavanje. Zakon definiše prije svega sporazumi način izdržavanja gdje se kaže da će sud razvesti brak, ako postoji sporazum bračnih partnera o ostvarivanju roditeljskog staranja, izdržavanju djeteta, uvjetima i načinu održavanja osobnih odnosa i neposrednih kontakata djeteta sa roditeljem koji ne ostvaruje roditeljsko staranje i izdržavanju bračnog partnera (Čl. 44, st.1). Na osnovu navedenog možemo reći da proces izdržavanja djece nakon razvoda ustvari zavisi od samog procesa razvoda, što potvrđuje i sam zakon.

U članu 215. se navodi da su roditelji dužni plaćati alimentaciju za maloljetno dijete u izdržavanje djeteta. Nadalje, zakon propisuje da su roditelji dužni osigurati izdržavanje za dijete koje se nalazi na redovnom školovanju i nakon punoljetnosti, a najduže do navršene 26. godine (Čl. 216, st.1). Osim toga, roditelji su dužni izdržavati i punoljetno dijete koje zbog bolesti (fizičke ili psihičke) nije sposobno za rad ili nema dovoljno sredstava za život, dokle god navedena nesposobnost traje (Čl. 216, st.2). Na osnovu navedenog, jasno se može dati do znanja da je zakon osigurao dostojan život djeci nakon razvoda roditelja.

Što se tiče samog procesa izdržavanja, sud je taj koji utvrđuje iznos sredstava koja će se izdvajati za izdržavanje djece, nakon razvoda, što definiše i sam Porodični zakon (Čl. 235, st.1). Naravno, Porodični zakon je odredio da prilikom utvrđivanja obaveze izdržavanja, sud treba da uzme u obzir imovinsko stanje, sposobnost za rad, mogućnost zaposlenja, zdravstveno stanje i druge okolnosti od kojih zavisi ocjena njenih potreba (Čl. 235, st.2).

Zakonodavstvo u manjem bh. entitetu Republika Srpska je generalno slično onom u Federaciji po pitanju samog procesa izdržavanja djece nakon razvoda. U Članu 72. Porodičnog zakona se kaže da sud nakon presude o poništenju braka odlučuje po službenoj dužnosti i o zaštiti, vaspitanju i izdržavanju djece. Pitanje zaštite djece nakon razvoda postaje prvi i osnovni problem kojem je potrebno riješiti i definisati. U porodičnom zakonu se posebna pažnja posvećuje maloljetnoj djeci gdje se kaže da su roditelji nakon razvoda prvenstveno dužni da

izdržavaju maloljetnu djecu, te na osnovu te obaveze mogu koristiti sve svoje mogućnosti (Čl. 232).

Nadalje, Porodični zakon definiše da su roditelji nakon razvoda braka dužni izdržavati djecu koja su na redovnom školovanju sve do navršene 26. godine života ili do završetka školovanja nakon punoljetnosti (Čl. 233, st.1), kao i punoljetnu djecu zbog bolesti fizičkih ili psihičkih nedostataka koji onemogućuju dijete za rad ili djecu koja nemaju dovoljno sredstava za život ili ih ne mogu ostvariti iz svoje imovine (Čl.233, st.2).

Roditelj kome je oduzeto roditeljsko pravo ne oslobađa se od dužnosti izdržavanja svoje maloljetne djece (Porodični zakon, čl.235). Prilikom utvrđivanja mogućnosti za izdržavanje, prema Porodičnom zakonu, sud uzima u obzir sva primanja roditelja, ali i njegove vlastite potrebe i zakonske obaveza po osnovu izdržavanja (Čl. 235, st.3). Prema Porodičnom zakonu RS-a lice koje je dužno da daje izdržavanje, a koje nije u radnom odnosu ni korisnik penzije, a niti ostvaruje stalnu novčanu rentu u mjesečnim iznosima, sud će obavezati na plaćanje budućih mjesečnih iznosa izdržavanja u novčanim iznosima koji se određuju u procentu od zajamčenog ličnog dohotka u RS-u (Čl.260, st.1). Procenat izdatka za izdržavanje ne može biti manji od 15% od primanja/dohotka za svako izdržavano lice, a procenat za sva lica koja traže izdržavanje ne može biti veći od 50%.

Kao što možemo primijetiti i Porodični zakonu u RS-u definiše najvažnije odrednice aktivnosti izdržavanja kojima se vrši zaštita djece nakon razvoda. Međutim, praksa jako često ne prati odrednice Porodičnog zakona, pri čemu imamo sve više sudskih sporova u vezi izdržavanja.

6. Podrška djeci nakon razvoda

Razvod roditelja kao što smo rekli je izuzetno stresan period u životu djece. Jako često se kod djece stvara osjećaj nepovjerenja prema bližnjim. Djeca koja su bila vesela, otvorena i sprema da se igraju često znaju pokazivati elemente povlačenja u sebe i zatvaranja, dok djece koja si generalno blažeg temperamenta pokazuju izražen nivo agresivnosti. Zbog toga je vrlo važno reagovati na vrijeme po pitanju ponašanja djece i pružiti im maksimalnu podršku i pomoć kako bi prevazišli težak periodu u životu.

Bez obzira kojoj dobnoj grupi djeca pripadaju, ne postoji pravi trenutak da se djeci kaže kako se njihovi roditelji razvode, jer prvi osjećaj koji se javlja kod djece osjećaj straha da će biti napušteni od strane oba roditelja i da će ih roditelji manje voljeti. Zbog toga je jako važno da roditelji pokažu djecu da bez obzira što neće živjeti zajedno, da ih vole podjednako. Prema Wallerstein (2006) najbolji način saopćavanja djeci da se roditelji razvode, jeste organizovanje dva porodična sastanka u kojem će biti uključeni svi članovi porodice.

Ukoliko oba roditelja ne mogu da razgovaraju mirno sa djetetom, najbolja opcija jeste da im se objasni šta se događaja sa porodicom, ali odvojeno. Prilikom razgovora sa djetetom, roditelj mora reći istinu onakva kakva jeste, bez izgovora ili laži, ali kroz razgovor pokazati da se u odnosu roditelj-dijete neće ništa promjeniti. Jako je važno da roditelji objasne stvarne razloga razvoda svojoj djeci, ali na primjeren način (Wallerstein, 2006).

Zadatak roditelja jeste da djeci objasne kako je odluka o razvodu donesena kako bi svima bilo lakše i kako bi svi bili sretniji. Bez obzira na njihove postupke, te na ponašanja koja za roditelje nisu bila prihvatljiva, djeca ne bi trebala sebe kriviti za to što će njihovi roditelji živjeti odvojeno. Roditelji su ti koji su odgovorni za razvod i djeca moraju shvatiti da ako budu poslušnija svejedno neće utjecati odluku roditelja (Bujšić, 2005).

Vrlo je bitno objasniti im i da bez obzira na to što će se dogoditi, da će njihovi roditelji uvijek biti uz njih i da će oni uvijek biti porodica. Djeca bi u ovakvim situacijama trebala imati priliku reći svoje mišljenje i izraziti svoje strahove (Wallerstein, 2006: 23). Zadaća roditelja je da pažljivo slušaju djecu i pokušaju riješiti njihove brige i probleme vezane uz razvod. Roditelji bi također zajedno s djecom trebali razgovarati o tome gdje će ko živjeti, te koliko će boraviti kod kojeg roditelja. Nakon razgovora roditelji bi trebali dati djeci vremena da pokušaju prihvatiti novu situaciju u porodica (Rodriguez, 2007).

Onaj roditelji koji dobiva skrbništvo nad djetetom mu ne bi trebao reći da je zato što ga voli više nego drugi roditelj, već da će dijete živjeti s njim jer je to za njegovu dobrobit. Dijete treba znati da onaj roditelj s kojim neće živjeti ga i dalje voli i bit će uvijek uz njega (Wallerstein, 2006). roditelji djetetu ne govore istinu o roditelju koji je napustio dom da bi zaštitili dijete i da bi se ono osjećalo voljeno.

Koliko god da se djeci da vremena da prihvate situaciju u kojoj se nalaze, neće im biti dovoljno. Ponekad djeca mogu negirati činjenicu da im se roditelji rastavljaju ili da je jedan

od roditelja napustio porodični dom. Vrlo se često mogu osjećati zanemareno, jer im roditelji ne mogu posvetiti previše vremena zbog problema u kojima se nalaze ili jednostavno ne mogu organizirati dobro aktivnosti tijekom dana, pogotovo sada kada su sami s djetetom. Kako bi se to spriječilo, bilo bi poželjno da roditelji provode što više vremena s djecom i to baveći se aktivnostima koje oni vole. Ne bi im se trebao pretrpavati dan aktivnostima samo kako ne bi mislili o tome što se događa kod kuće, već bi im se trebalo omogućiti dovoljno vremena da mogu razmisliti o svemu. Roditelj koji je napustio dom bi trebao što češće posjećivati djecu. Ako on ne može, djeca bi trebala provoditi vrijeme s poznatim osobama poput bake i djeda ili svojih prijatelja. Dijete bi uvijek trebalo znati da njegovi roditelji nisu prestali biti roditelji samo zato što ne žive više zajedno. Bez obzira na to što za njih obilježava jedno teško razdoblje ne bi im roditelji trebali previše popuštati, te bi zajedno sa svojim bivšim partnerom trebali dogovoriti određena pravila za djecu (Wallerstein, 2006).

Podrška vrtića i odgajatelja

Djeca mlađe dobi najveći dio svog vremena provode u vrtićima ili drugim obrazovno-odgojnim ustanovama. Ustanove u kojima borave, odgajatelji i vršnjaci imaju veliki uticaj na razvoj djece kao i osjećaj sigurnosti, te se na taj način osjećaju prihvaćeno. U trenucima kada se u porodici počnu dešavati stvari vezane za razvod braka, jako važno za dijete jeste da mu odgajatelji pruže podršku i osjećaj stabilnosti. Dužnost odgajatelja jeste da dijete uvjeri da mu se može uvijek obratiti za pomoć ako postoji bilo kakav problem i da trebaju raditi na rješavanju istih, zajedno. Nadalje, zadatak odgajatelja jeste da uvijek bude spreman za razgovor kao i na to da potiče dijete da iskaže svoje emocije i mišljenje. Važno je da odgojatelj primijeti na djetetu promjene i da mu da dovoljno prostora i vremena kako bi dijete moglo prihvatiti novonastalu situaciju, obzirom da sva djeca nisu spremna odmah na razgovor. Nadalje, zadatak odgajatelja u situacijama kada je dijete u periodu razvoda braka njegovih roditelja jeste i taj da djetetu pruži slobodu izražavanja emocija, te da mu pojasni da je normalno da se osjeća ljutito, tužno ili da ga je strah. S druge strane, ukoliko dijete želi razgovarati o tim stvarima, odgajatelj treba da omogući djetetu izražavanje svojih emocija putem crteža, glume ili pak verbalnim putem. Odgajatelj treba da usmjeri djete kroz druge aktivnosti da na trenutak zaboravi na loše stvari koje mu se dešavaju i usmjeri se na igru sa vršnjacima i sl.

Poželjno bi bilo da odgajatelj drugoj djeci objasni situaciju njihovog druga/drugarice te da im dokaže da nije drugačiji od njih zbog novonastale situacije, ali i da ga maksimalno podrže.

Zadatak vršnjaka jeste da kroz igru i slične aktivnosti daju podršku svom vršnjaku da se ne osjeća tužno. Obzirom da dijete većinu vremena provodi u odgojno obrazovnim ustanovama, to vrijeme bi trebalo biti za njega mirni kutak gdje se može opustiti, igrati i družiti u sigurnom okruženju. Osim toga, dnevni ritam i stalne aktivnosti u toku dana pružaju djetetu osjećaj sigurnosti, te zbog toga ne bi bilo korisno da se dijete ispiše iz vrtića ili škole zbog novonastale situacije (Bujšić, 2005; Jukić Lušić, 2007).

Zbog situacije razvoda braka roditelja, jako je važno da roditelji obavijeste na vrijeme odgajatelja u promjenama u okruženju djeteta, kako bi i odgajatelj i vršnjaci mogli razgovarati na vrijeme i pomoći djetetu. Osim toga, važno je da oba roditelja surađuju sa odgajateljima zbog podrške. Također, važan zadatak odgajatelja jeste i razgovor sa roditelja jer i oni prolaze kroz težak period, a odgajatelj je taj koji može dati smjernice kako da se roditelji ponašaju, kada je dijete kući. Prilikom razgovora odgajatelj bi trebao ostati neutralan, odnosno ne bi trebao biti na strani majke ili oca jer on ne može riješiti njihove probleme, već je on tu da pomogne djetetu (Bujšić, 2005; Jukić Lušić, 2007).

Pravna podrška

Pravna podrška je takva da djeca ni u kojem slučaju ne mogu i ne trebaju biti uskražena zaštite i pomoći prilikom razvoja. Zakonodavstvo kroz porodične zakone garantiva sva prava djeci u pogledu izdržavanja. Nakon razvoda braka supružnici su dužni da se dogovore gdje će i skim će dijete biti, način izražavanja i visinu naknade. Međutim, odluku o tome gdje će dijete biti nakon razvoda najčešće donosi sud. Najčešće se radi o dužem procesu, gdje sud uzima u obzir sve relevantne parametre potrebne da se odredi najbolja dobrobit za dijete po pitanju mjesta stanovanja nakon razvoda. Odluka se donosi na bazi interesa i mišljenja djeteta. Oba roditelja imaju jednaka prava na skrbništvo nad djetetom, osim ako se radi o iznimnim situacijama gdje sud odredi samo jednog roditelja kao skrbnika. Često se dešava da sami supružnici dogovore koliko će ko provoditi vremena sa djetetom. Postignuti dogovor se navede u oslicu kako ne bi došlo do nepoštivanja istog, odnosno kako bi se znalo u svakom momentu ko je sa djetetom. Roditelj kod kojeg se nalazi dijete trebalo bi poticati drugog roditelja da što češće viđa dijete i da održava intenzivne kontakte s njim, jer je to najbolje za razvoj djeteta, osim u situacijama kada se radi o problematičnom roditelju. Jako je važno da se dijete ne osjeća zapostavljeno i manje voljeno. Ono što je važno naglasiti jeste i to da dijete bez obzira na dob ima pravo da zna šta se dešava u porodici, te izraziti svoje mišljenje. Dijete također ima pravo da ga oba roditelja uzdržavaju, a visina iznosa se određuje isto putem suda.

Prilikom odluke razmatraju se dječje potrebe, dob i obrazovanje, odnosno uzima se u obzir pohađa li dijete vrtić ili osnovnu školu (Osmak-Franjić, 2007).

IV. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Dosadašnja istraživanja često navode da djeca razvedenih roditelja imaju više problema sa emocionalnim, socijalnim i zdravstvenim ponašanjem u odnosu na drugu djecu čiji roditelji nisu razvedeni (Hetherington, 1999). Cilj istraživanja magistarskog rada pod nazivom „Uticaj razvoda na socio-emocionalni razvoj djece“ jeste analizirati one aspekte socio-emocionalnog razvoja na koje najviše utiče razvod, kao i proširiti saznanja o razvodu braka i njegovom uticaju na djecu.

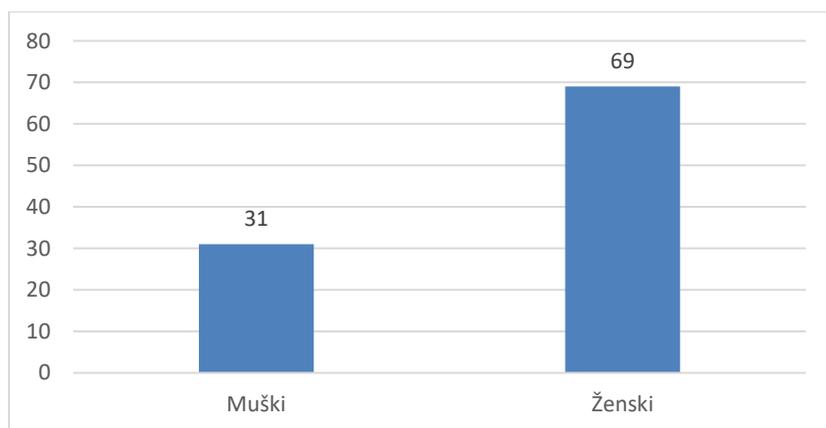
Istraživanje je sprovedeno metodom anketiranja. Anketiranje je izvršeno ličnim intervjuom, odnosno anketar je na definisani način birao i anketirao ispitanike. Ovaj način anketiranja je izabran zbog toga što je vrlo jednostavan, prikladan za istraživanje i odgovara prirodi istraživanja. Također, ovakav način je izabran zato što anketar, u slučaju da ispitaniku treba pomoć oko popunjavanja ankete, može mu na licu mjesta reći šta se traži tim pitanjem, na što se pitanje odnosi.

Za istraživanje ovoga problema obuhvaćen je vremenski period od 10.3.2022 do 20.3.2022. godine. Uzorak ispitanika koji je bio obuhvaćen istraživanjem jesu roditelji djece koja pohađaju osnovne škole na općini Kakanj i to: „OŠ Hamdije Kreševljaković“ „OŠ 15.april“ i „OŠ Ahmed Muradbegović“ Ukupno je ispitano 100 ispitanika.

Rezultati anketnog istraživanja su podijeljena u dvije kategorije i to: na socio-demografske karakteristike ispitanika i rezultati istraživanja vezni za uticaj razvoda na socio-emocionalni razvoj djece.

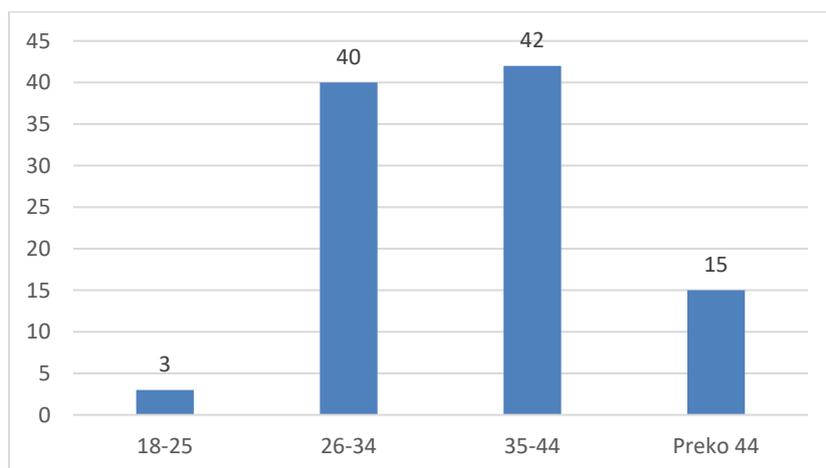
U sklopu sociodemografske analize fokus je na podacima o spolu, dobi, visini primanja i stepenu obrazovanja. U nastavku su predstavljeni dobijeni rezultati.

Grafik 2. Spolna struktura ispitanika

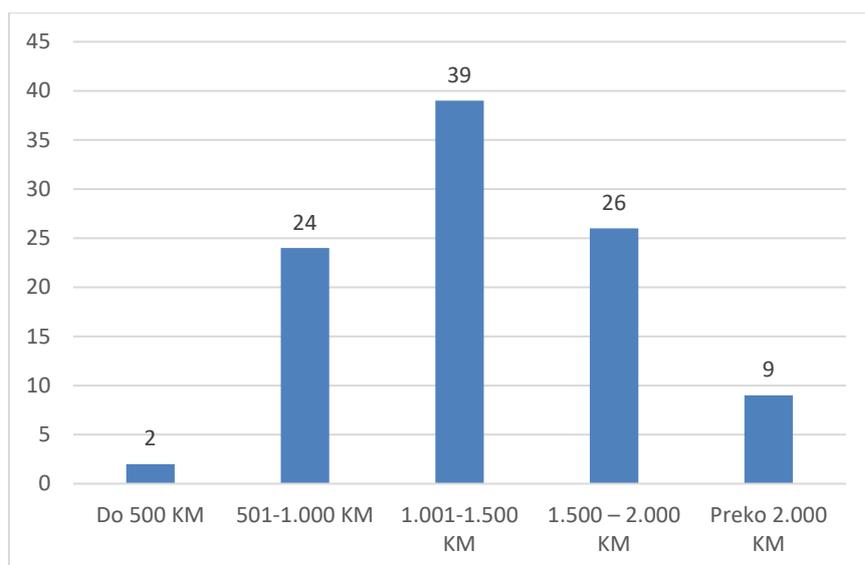
Na osnovu prethodnog grafika može se zaključiti da unutar uzorka preovladavaju ispitanici ženskog spola i to 69%, dok je muški spol zastupljen sa 31%.

Grafik 3. Dobra struktura ispitanika

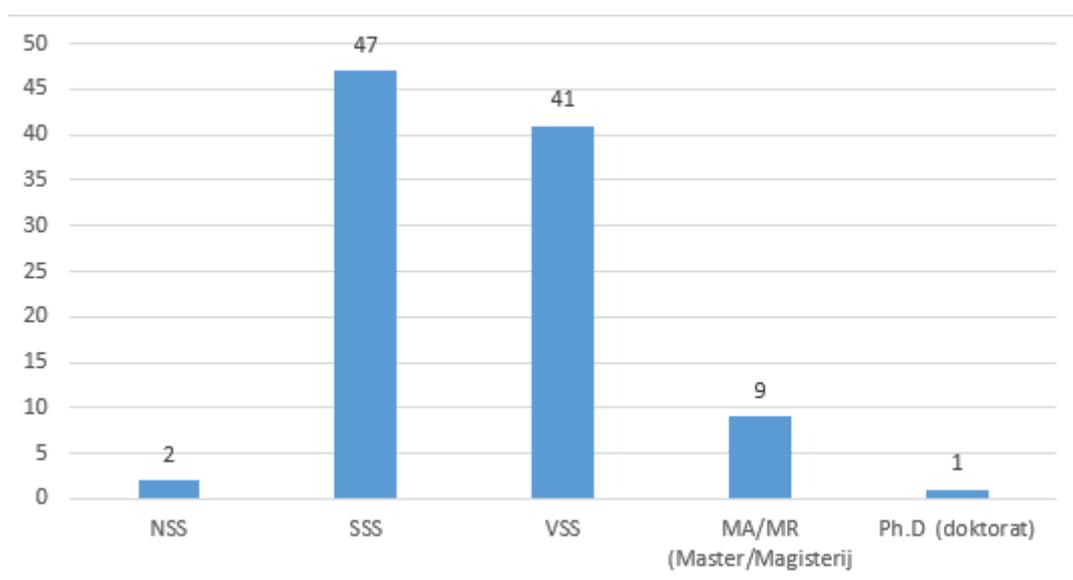
Rezultati dobiveni na osnovu grafika 3. pokazuju da unutar uzorka preovladavaju dvije grupe ispitanika i to ispitanici starosne dobi od 35 do 44 godine (42%) i ispitanici starosne dobi od 26 do 34 godine (40%). Shodno navedenom, dolazimo do zaključka da se radi o relativno mlađoj populaciji koje čini uzorak.

Grafik 4. Prosječna mjesečna primanja ispitanika

Prethodni grafikon analizira prosječna primanja ispitanika na mjesečnom nivou. Shodno tome, možemo zaključiti da najveći broj ispitanika ima primanja između 1.000 KM i 1.500 KM, čak njih 39%. Ovi rezultati korespondiraju sa zvaničnim podacima Federalne agencije za statistiku, gdje se navodi da je prosječna plaća u FBiH za januar 2022. iznosila 1.045 KM.²Nadalje, rezultati se mogu povezati i sa prosječnom plaćom u samoj opštini Kakanj koja iznosi 1.087 KM u 2020. godini (Federalni zavod za statistiku, 2021). Osim toga, važno je napomenuti da 35% ispitanika ima iznad prosječna primanja.

Grafik 5. Obrazovna struktura ispitanika

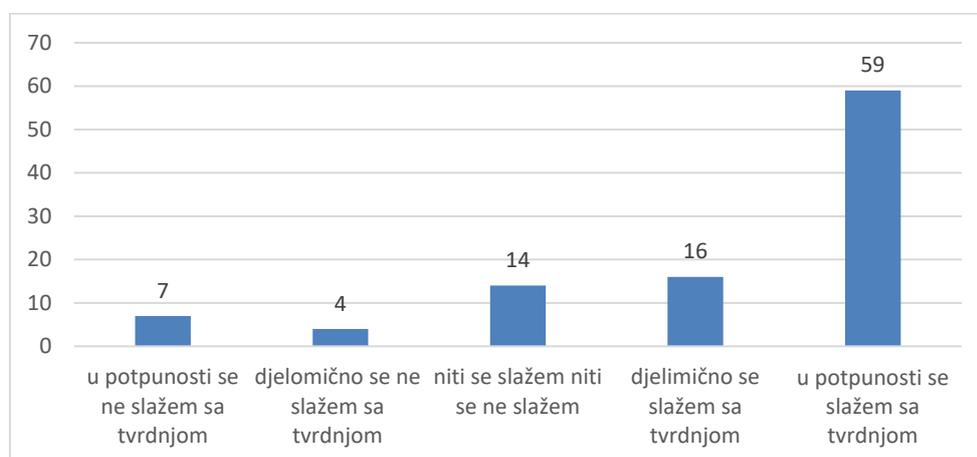

²Detaljnije pogledati na: <http://fzs.ba>

Rezultati obrazovne strukture ispitanika pokazuju da je najveći broj ispitanika sa srednjom stručnom spremom, njih 47%, te sa viskom stručnom spremom njih 41%. Rezultat možemo povezati sa zvaničnim rezultatima popisa iz 2013. godine gdje je u opštini Kakanj bilo 40% osoba sa SSS (što je činilo najviše u obrazovnoj strukturi opštine) (Agencija za statistiku BIH, 2019).

Nakon rezultata sociodemografskih karakteristika ispitanika, ključni rezultati su prikazani u nastavku, a odnose se na rezultate istraživanja vezane za uticaj razvoda na socio-emocionalni razvoj djece.

Grafik 6. Razvod braka je dugotrajan i složen proces

Prethodni grafikon na pokazuje kakve zapravo karakteristike ima razvod braka. Od ukupnog broja ispitanika 59% njih se u potpunosti slaže sa tezom da je razvod braka dugotrajan i složen proces. Nadalje, 16% ispitanika se djelimično slaže sa navedenom tezom. Samo 11% ispitanika ima suprotno mišljenje. Navedene rezultate možemo povezati sa istraživanjem Čudina-Obradović, Obradović (2006) koji navode da je razvod braka dugotrajan i složen proces te da postoje faze razvoda braka kako si se isti mogao adekvatno razlučiti.

Tabela 1. Deskriptivna statistika za varijable P7,P8, P9, P11³

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N

³Varijable se odnose na sljedeća pitanja:

P7 - Djeca su zanemarena u periodu razvoda braka

P8 – Psihička i emocionalna stabilnost djece nakon razvoda opada

P9 - Kvalitet socijalnog života djece nakon razvoda opada

P11 - Nakon razvoda djeca propuštaju mnoge aktivnosti zbog lošije ekonomske situacije

P7 - Djeca su zanemarena u periodu razvoda braka	3.97	1.201	100
P8 - Psihička I emocionalna stabilnost djece nakon razvoda opada	3.73	1.213	100
P9 - Kvalitet socijalnog života djece nakon razvoda opada	3.95	1.104	100
P11 - Nakon razvoda djeca propuštaju mnoge aktivnosti zbog lošije ekonomske situacije	4.25	1.104	100

Prethodna tabela pokazuje rezultat deskriptivne statistike za pitanja koja se odnose na uticaj razvoda na kvalitet života djece. Ono što možemo primjetiti da se ispitanici najvećim dijelom slažu sa postavljenim temama obzirom da se prosjek odgovora kreće u intervalu od 3.73 do 4.25, što znači da se ispitanici djelimično slažu sa postavljenim pitanjima.

Kako bismo potvrdili rezultate deskriptivne statistike, urađen je pearson test korelacije. Cilj je pokazati da li postoji linearna korelacija između navedenih varijabli.

Tabela 2. Pearson correlations test za varijable P7,P8, P9 i P11⁴

Correlations					
		P7 - Djeca su zanemarena u periodu razvoda braka	P8 - Psihička I emocionalna stabilnost djece nakon razvoda opada	P9 - Kvalitet socijalnog života djece nakon razvoda opada	P11 - Nakon razvoda djeca propuštaju mnoge aktivnosti zbog lošije ekonomske situacije
P7- Djeca su zanemarena u periodu razvoda braka	Pearson Correlation	1	.403**	.440**	.607**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000
	N	100	100	100	100
P8 - Psihička I emocionalna stabilnost djece nakon razvoda opada	Pearson Correlation	.403**	1	.126	.224*
	Sig. (2-tailed)	.000		.213	.025
	N	100	100	100	100
P9 - Kvalitet socijalnog života djece nakon razvoda opada	Pearson Correlation	.440**	.126	1	.366**
	Sig. (2-tailed)	.000	.213		.000
	N	100	100	100	100

⁴Varijable se odnose na sljedeća pitanja:

P7- Djeca su zanemarena u periodu razvoda braka

P8 – Psihička I emocionalna stabilnost djece nakon razvoda opada

P9 - Kvalitet socijalnog života djece nakon razvoda opada

P11 - Nakon razvoda djeca propuštaju mnoge aktivnosti zbog lošije ekonomske situacije

P11 - Nakon razvoda djeca propuštaju mnoge aktivnosti zbog lošije ekonomske situacije	Pearson Correlation	.607**	.224*	.366**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.025	.000	
	N	100	100	100	100
	**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).				
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).					

Rezultati dobiveni pearson testom pokazuju da sve varijable imaju pozitivnu linearnu korelaciju. Ovo praktički znači da zanemarenost djece u periodu razvoda braka utiče na njihovu psihički i emocionalnu stabilnost koja opada nakon razvoda (.403**), kao i na kvalitet života djece (.440**). Osim toga, djeca zanemarivanjem nakon razvoda propuštaju mnoge aktivnosti zbog lošije ekonomske situacije (.607**). Osim toga, psihička i emocionalna nestabilnost nakon razvoda je direktno povezana i sa opadanjem kvaliteta socijalnog života djece (.224**). Nedostatak kvaliteta socijalnog života kod djece nakon razvoda je posljedica toga da oni propuštaju mnoge aktivnosti zbog lošije ekonomske situacije. (.366**). Inače, možemo zaključiti kao su korelacije među nezavisnim varijablama izuzetno jake. Rezultate istraživanja možemo povezati sa studijom autora Belsky (1984) u kojoj se navodi da je sukob među roditeljima rizični faktor za dječji razvoj.

Tabela 3. Deskriptivna statistika za varijable P5, P12, P19⁵

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
P5 - Razvod braka je izuzetno stresan proces kako za roditelje tako i za djecu	4.15	1.132	100
P12 -Djetetu rastavljenih roditelja potrebna je stručna pomoć (pedagog, psiholog, odgajatelj, nastavnik)	4.20	.953	100
P19 - Razvod braka negativno utiče na uspjeh u školi djece	3.49	1.307	100

Rezultati deskriptivne statistike pokazuju da su svi odgovori na postavljena pitanja u intervalu od 3.49 do 4.20, što znači da se ispitanici većim dijelom slažu sa navedenim tezama.

Tabela 4. Pearson correlations test za varijable P5,P12, P19

Correlations			
	P5 - Razvod braka je izuzetno	P12 -Djetetu rastavljenih roditelja	P19 - Razvod braka negativno

⁵Varijable se odnose na sljedeća pitanja:

P5 - Razvod braka je izuzetno stresan proces kako za roditelje

P12 -Djetetu rastavljenih roditelja potrebna je stručna pomoć (pedagog, psiholog, odgajatelj, nastavnik)

P19 - Razvod braka negativno utiče na uspjeh u školi djece

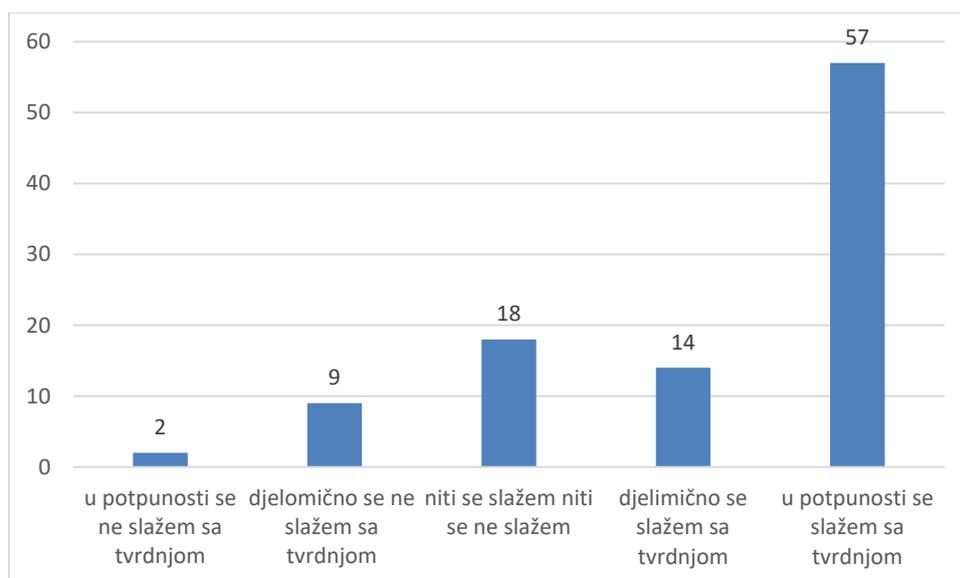
		stresan proces kako za roditelje tako i za djecu	potrebna je stručna pomoć (pedagog, psiholog, odgajatelj, nastavnik)	utiče na uspjeh u školi djece
P5 - Razvod braka je izuzetno stresan proces kako za roditelje tako i za djecu	Pearson Correlation	1	.000	.244*
	Sig. (2-tailed)		1.000	.015
	N	100	100	100
P12 -Djetetu rastavljenih roditelja potrebna je stručna pomoć (pedagog, psiholog, odgajatelj, nastavnik)	Pearson Correlation	.000	1	-.177
	Sig. (2-tailed)	1.000		.079
	N	100	100	100
P19 - Razvod braka negativno utiče na uspjeh djece u školi	Pearson Correlation	.244*	-.177	1
	Sig. (2-tailed)	.015	.079	
	N	100	100	100
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).				

Rezultati pearson testa pokazuju različite parametre kada je u pitanju linearna korelacija među varijablama. Rezultati pokazuju samo pozitivnu korelaciju među dvije varijable (P5 i P19). Na osnovu rezultata možemo zaključiti da razvod braka kao stresan proces i za roditelje i za djecu negativno se odražava na uspjeh djece u školi (.244*).

Brojna istraživanja pokazala su da djeca razvedenih roditelja imaju slabije rezultate u školi, prilikom sociološke i psihološke prilagodbe, samopoštovanja i sl. (Amato & Keith, 1991; Amato, 2000).

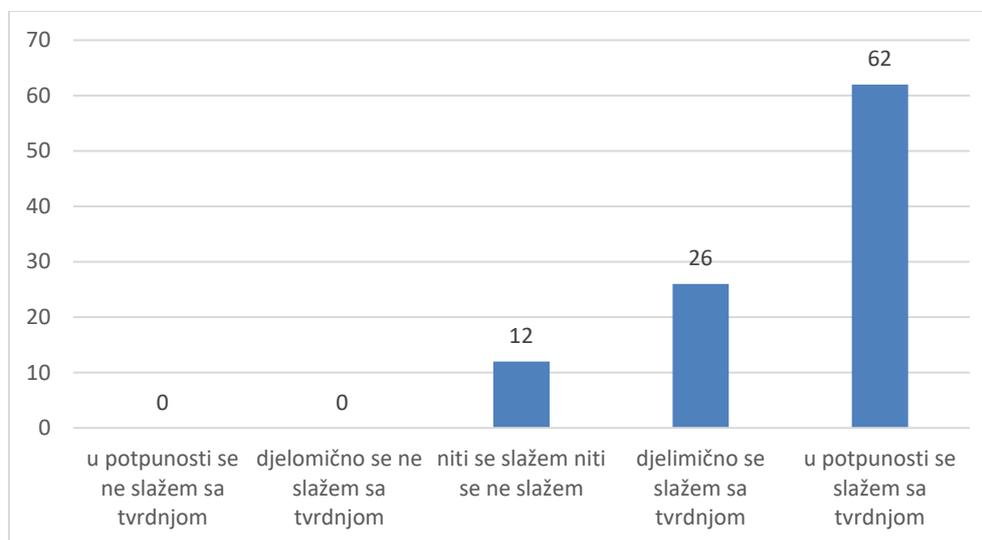
Shodno navedenim nalazima istraživanja, jasno možemo naznačiti da je glavna hipoteza „Roditelji okupirani vlastitim problemima tokom i nakon razvoda braka često zanemaruju potrebe djece, što se odražava na kvalitet života, akademska postignuća, ali i na ličnost djeteta općenito. Promjene u životu djeteta kao što su promjena škole, sredine, problemi kontaktiranja s roditeljem s kojim ne živi nerijetko zahtijevaju i profesionalnu podršku“, u potpunosti potvrđena.

Grafik 7. Razvod braka je izuzetno stresan proces kako za roditelje tako i za djecu

Prethodni grafikon predstavlja definiše brak kao izuzetno stresan proces kako za roditelje tako i za djecu. Sa ovom tezom se u potpunosti slaže 57% ispitanika, dok se 14% ispitanika djelimično slaže sa navedenom tezom. Navedene rezultate možemo povezati sa istraživanjem Bujišić (2005) koje pokazuje da je kod djece razvod braka roditelja drugi najpotresniji životni događaj nakon smrti roditelja.

Grafik 8. Djeca se često „povlače u sebe“ nakon razvoda roditelja

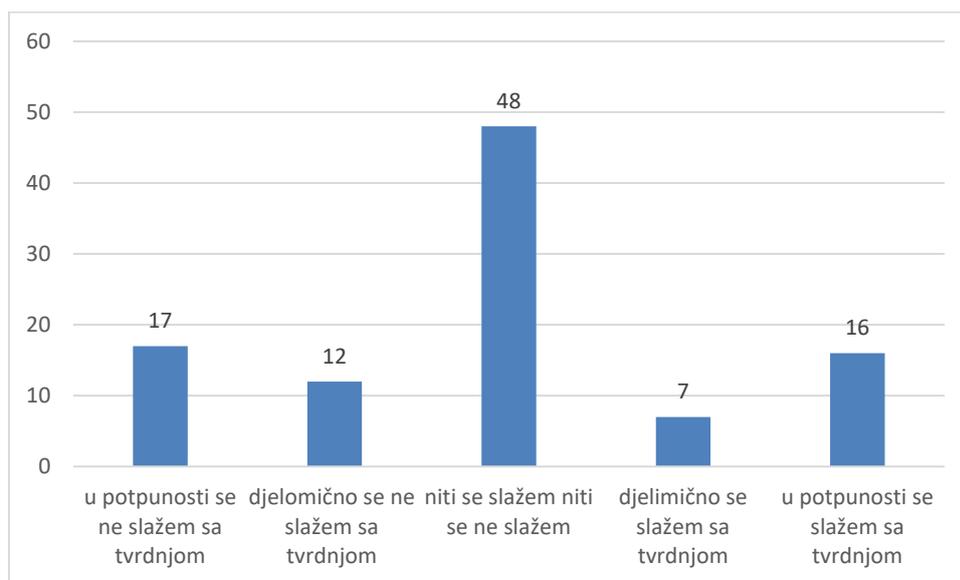
Prilikom razvoda braka jako često su djeca ta na koje najviše razvod negativno utiče. U mnoštvu brakorazvodni aktivnosti, roditelji često zaboravljaju na svoju djecu. Rezultati prethodnog grafika poakziju da 62% ispitanika u potpunosti smatra da se djeca često „povlače u sebe“ nakon razvoda braka. Sa navedenom tezom se djelimično slaže i 26% ispitanika.

Navedeni rezultati imaju dodirne tačke sa istraživanjem autora Wallerstein & Kelly (1980) koje govori da se kod djece najčešće javljaju emocionalne reakcije nakon razvoda kao što su osjećaj usamljenosti i odbačenosti, osjećaj tuge, napuštanja i depresije.

Rodriguez (2007) ističe da je osjećaj napuštenosti kod djece možda najteži od svih drugih osjećaja, zbog čega je važno da se djeca na vrijeme obavijeste o onome što se događa među roditeljima kako ne bi odrastala u razmišljanju da nisu dovoljno važni roditeljima, ili da su učinili nešto jako loše zbog čega su kažnjena napuštanjem.

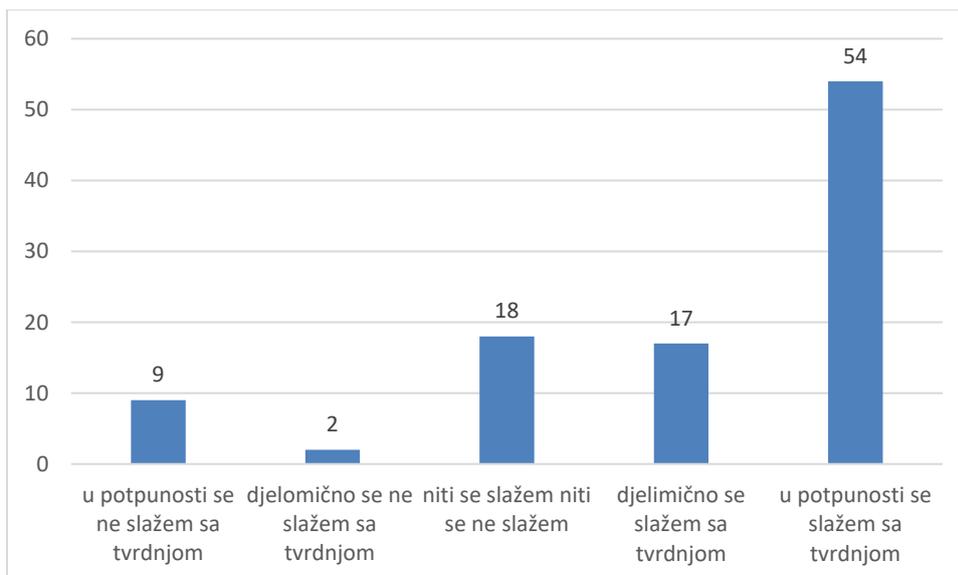
Shodno navedeno možemo zaključiti kako je hipoteza „Razvod braka predstavlja jedan od najstresnijih događaja u životu kako bračnim partnerima, tako i njihovoj djeci“, u potpunosti prihvaćena.

Grafik 9. Djeca razvedenih roditelja sticajem moraju biti mnogo samostalnija od svojih vršnjaka

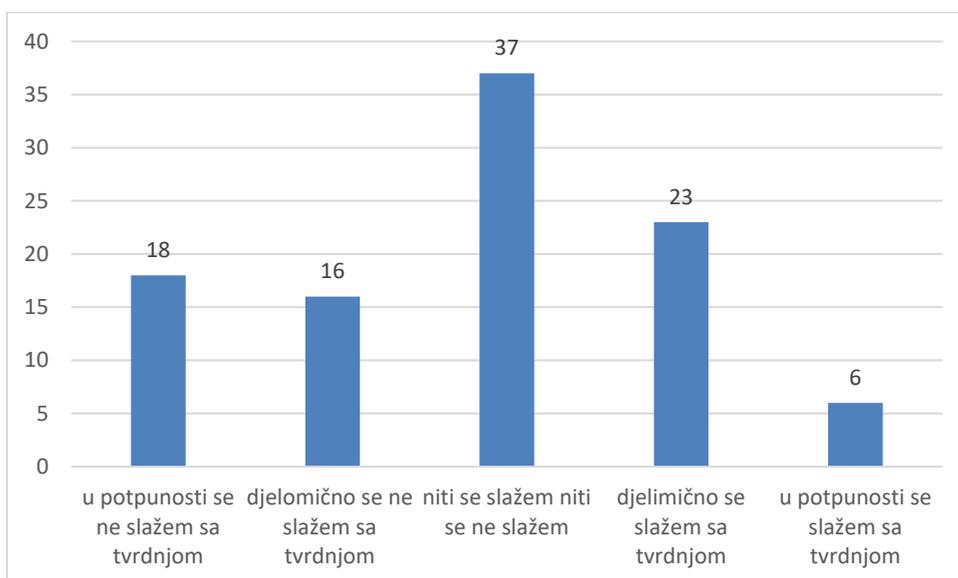
Obzirom na to da djeca u samohranim porodicama često imaju probleme ekonomske prirode, ona sticajem okolnosti moraju biti mnogo samostalnija od svojih vršnjaka. Shodno rezultatima istraživanja 48% ispitanika nema razvijen stav od tome da su djeca razvedenih roditelja sticajem okolnosti mnogo samostalnija od svojih vršnjaka. S druge strane 29% ispitanika se u potpunosti ili djelimično ne slaže sa tezom da su djeca razvedenih roditelja sticajem okolnosti mnogo samostalnija od svojih vršnjaka, dok je 16% ispitanika zauzelo stav da su djeca samohranih roditelja u potpunosti samostalnija od vršnjaka.

Grafik 10. Djeca razvedenih roditelja ranije sazrijevaju od svojih vršnjaka

Od ukupnog broja ispitanika čak 54% njih u potpunosti se slaže sa tezom da djeca razvedenih roditelja ranije sazrijevaju od svojih vršnjaka. U prilog tome idu i činjenice da ima nedostaje pomoć oba roditelja, ekonomski moraju doprinositi u domaćinstvu jako rano i sl. Nadalje, 17% ispitanika se djelimično slaže sa navedenom tezom, dok je se s druge strane samo 9% ispitanika u potpunosti ne slaže sa navedenom tezom.

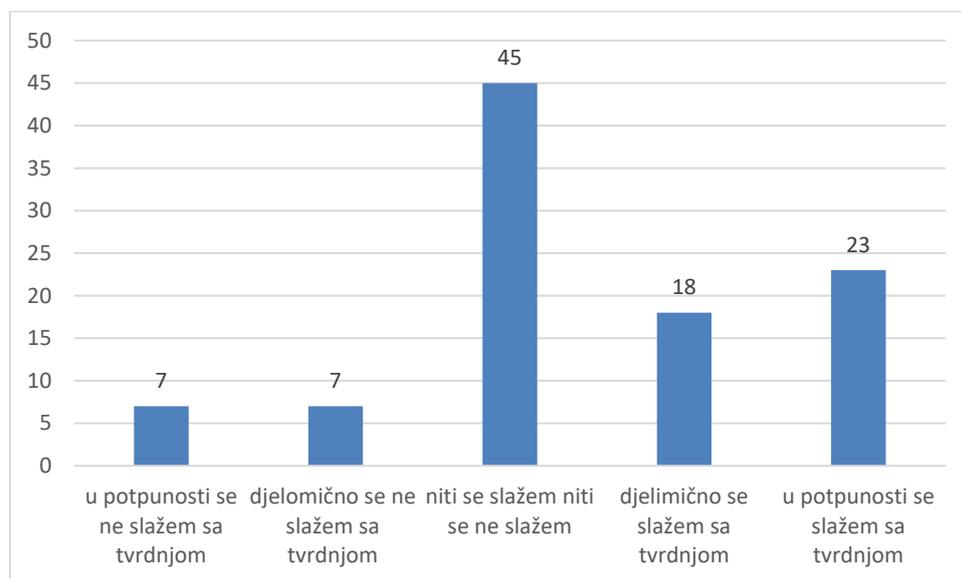
Grafik 11. Ekonomska situacija roditelja koji imaju skrbništvo nad djecom često je najveći problem

Ekonomska situacija je ta o kojoj se često najviše priča nakon razvoda roditelja. Mnoštvo pitanja od alimentacije, stambenog pitanja samohranog roditelja, socijalne pomoći, zaposlenja i sl. Rezultati istraživanja pokazuju da 37% ispitanika nema jasan stav po pitanju toga da li su ekonomski problemi najznačajniji nakon razvoda. S druge strane 23% ispitanika se djelimično

slaže s tim da su ekonomski problemi najveći nakon razvoda, dok čak 18% ispitanika apsolutno ima drugačije mišljenje i u potpunosti se ne slaže sa navedenom tezom.

Grafik 12. Neriješeno stambeno pitanje nakon razvoda stvara dodatni pritisak kako na roditelje tako i na djecu

Prethodni grafikon ukazuje na to da 45% ispitanika ne smatra značajnijim neriješeno stambeno pitanje kao potencijalni problem samohranih roditelja. Međutim, 23% ispitanika se u potpunosti slaže sa tezom da je neriješeno stambeno pitanje nakon razvoda dodatni teret roditeljima. Osim toga, 18% ispitanika se djelimično slaže sa navedenom tezom.

Navedene rezultate možemo povezati sa istraživanjem pod nazivom „Utvrđivanje potreba jednoroditeljskih porodica u hrvatskim zdravim gradovima“ (Subotić et al.,2018), u kojem se navodi da je stambeno pitanje veliki problem tj. stambeno pitanje nema riješeno većina ispitanica. I one koje su ga riješile kupovinom stana na kredit imaju nezavidnu materijalnu situaciju.

Shodno predstavljenim rezultatima istraživanja, zaključujemo da je pomoćna hipoteza „Djeca poslije razvoda braka roditelja žive u lošijim stambenim i ekonomskim uvjetima“ prihvaćena.

Tabela 5. Deskriptivna statistika za varijable P20 i P22⁶

Descriptive Statistics

⁶Varijable se odnose na sljedeća pitanja:

P20 - Djeca rastavljenih roditelja imaju niže samopoštovanje nego djeca iz potpunih porodica

P22 - Proces psihološke podrške djeci i njihovim roditeljima tokom i nakon razvoda braka ne postoji

	Mean	Std. Deviation	N
P20 - Djeca rastavljenih roditelja imaju niže samopoštovanje nego djeca iz potpunih porodica	2.07	1.479	100
P22 - Proces psihološke podrške djeci i njihovim roditeljima tokom i nakon razvoda braka ne postoji	4.43	.902	100

Rezultati deskriptivne statistike govore kako ispitanici smatraju da djeca rastavljenih roditelja nemaju niže samopouzdanje od djece iz potpunih porodica (prosjeak odgovora 2.07). S druge strane ispitanici smatraju da proces psihološke podrške djeci i njihovim roditeljima tokom i nakon razvoda braka ne postoji (prosjeak odgovora 4.43).

Tabela 6. Pearson test za varijable P20 I P22

Correlations			
		P20 - Djeca rastavljenih roditelja imaju niže samopoštovanje nego djeca iz potpunih porodica	P22 - Proces psihološke podrške djeci i njihovim roditeljima tokom i nakon razvoda braka ne postoji
P20 - Djeca rastavljenih roditelja imaju niže samopoštovanje nego djeca iz potpunih porodica	Pearson Correlation	1	-.280**
	Sig. (2-tailed)		.005
	N	100	100
P22 - Proces psihološke podrške djeci i njihovim roditeljima tokom i nakon razvoda braka ne postoji	Pearson Correlation	-.280**	1
	Sig. (2-tailed)	.005	
	N	100	100

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Rezultati pearson correlation testa pokazuju da postavljene nezavisne varijable imaju negativnu linearnu korelaciju tj. da se njihove vrijednosti kreću u suprotnim pravcima, te da jedna na drugu ne djeluju. Ovo praktički znači da djeca samohranih roditelja nemaju niže samopoštovanjem, ali i da to uopšte ne utiče na to da ne postoji proces psihološke podrške djeci i njihovim roditeljima nakon razvoda (-.280**).

Navedene rezultate možemo povezati sa podatkom da u FBiH postoji 81 centar za socijalnu skrb⁷ (Federalno ministarstvo rada i socijalne politike), gdje samohrani roditelji i njihova

⁷ U sklopu navedeni 81 centara jedan takav i je i u opštini Kakanj na adresi 309 brdske brigade 15, detaljnije vidi na: <https://fmrsp.gov.ba/?p=3694>

djeca uvijek mogu dobiti psihološku podršku i gdje postoje programi psihološke podrške samohranim porodicama.

Shodno navedenom možemo zaključiti kako navedena pomoćna hipoteza „Neophodna profesionalna podrška djeci i njihovim roditeljima tokom i nakon razvoda braka često izostaje“, ipak nije u potpunosti prihvaćena iako imamo određene parametre koji ukazuju na suprotno. Jednostavno rezultati pearson korelacije nije potvrdili rezultate deskriptivne statistike.

Tabela 6. Rezultati deskriptivne statistike za varijable P13, P14 i P18⁸

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
P13 - Roditelji nakon razvoda ne posvećuju dovoljno vremena djeci	4.16	1.406	100
P14 - Djeca razvedenih roditelja manje su privržena onom roditelju sa kojim ne živi	4.28	1.223	100
P18 - Nakon razvoda roditelja, djeca se osjećaju zapostavljeno	2.23	1.278	100

Rezultati deskriptivne statistike pokazuju da roditelji ne posvećuju dovoljnu količinu pažnje svojoj djeci nakon razvoda (prosjeak odgovora 4.16). Osim toga, rezultati pokazuju da su djeca razvedenih roditelja manje privržena onom roditelju sa kojim ne živi (prosjeak odgovora 4.28). Međutim, ispitanici ne smatraju da se djeca osjećaju zapostavljeno (prosjeak odgovora 2.23)

Tabela 7. Pearson test za varijable P13, P14 i P18

Correlations				
		P13 – Roditelji nakon razvoda ne posvećuju dovoljno vremena djeci	P14 - Djeca razvedenih roditelja manje su privržena onom roditelju sa kojim ne živi	P18 - Nakon razvoda roditelja, djeca se osjećaju zapostavljeno
P13 – Roditelji nakon razvoda ne posvećuju dovoljno vremena djeci	Pearson Correlation	1	.247*	.224*
	Sig. (2-tailed)		.013	.025

⁸Varijable se odnose na sljedeća pitanja:

P13 – Roditelji nakon razvoda ne posvećuju dovoljno vremena djeci

P14 - Djeca razvedenih roditelja manje su privržena onom roditelju sa kojim ne živi

P18 - Nakon razvoda roditelja, djeca se osjećaju zapostavljeno

	N	100	100	100
P14 - Djeca razvedenih roditelja manje su privržena onom roditelju sa kojim ne živi	Pearson Correlation	.247*	1	.346**
	Sig. (2-tailed)	.013		.000
	N	100	100	100
P18 - Nakon razvoda roditelja, djeca se osjećaju zapostavljeno	Pearson Correlation	.224*	.346**	1
	Sig. (2-tailed)	.025	.000	
	N	100	100	100
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).				
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).				

Rezultati pearson testa pokazuju visok stepen linearne korelacije među nezavisnim varijablama, gdje sve nezavisne varijable pozitivno djeluju jedna na drugu i njihove vrijednosti se kreću u istom smjeru. Konkretno, roditelji nakon razvoda nemaju dovoljno vremena za svoju djecu što direktno utiče na privrženost onom roditelju koji je ostao uz dijete, a manju privrženost onom roditelju koji nije direktno uz dijete (.247*). Nadalje, niži nivo privrženosti roditelju sa kojim dijete ne živi ima posljedicu povećanog nivoa zapostavljanja djece (.346**).Važno je napomenuti i to da nedovoljno posvećivanje vremena djeci nakon razvoda također ima za posljedicu pojavu osjećaja zapostavljenosti kod djece (.224*).

Rezultati istraživanja se zasigurno mogu povezati sa rezultatima istraživanja „Subjektivna percepcija razvoda roditelja kao odrednica privrženosti roditeljima i stavova prema razvodu”, autora Šoštarić et al., (2015), gdje se navodi da čak 86,6% djece nakon razvoda ostane živjeti sa majkom, te da muškarci nakon razvoda češće ulaze u novi brak, njih 55.7%.

Shodno navedenom pomoćna hipoteze „Problemi kontaktiranja s drugim roditeljem izrazito je stresno iskustvo za dijete“ je prihvaćena.

ZAKLJUČCI

Brak i bračna zajednica su jedna od najvažnijih društvenih institucija koji uveliko doprinose opstanku društva. Razlozi stupanja u bračnu zajednicu se razlikuju od individue do individue. Jedan od dominantnih razloga sklapanja braka je ljubav, dok nekome to može biti i društveni i/ili ekonomski status. Također, postoji i pritisak i očekivanja okoline, posebno u tradicionalnim sredinama, što se može dovesti i u vezu sa našim društvom. Mnogo je determinanti koje utiču na stabilnost braka, što opet zavisi od bračnih partnera i njihovih očekivanja od bračne zajednice. Novija istraživanja su pokazala da su ključni faktori koji utiču na bračnu stabilnost finansijsko stanje, preljuba, nasilje, ali i uplitanje trećih osoba u brak pri čemu se javljaju bračne krize. U rješavanju bračnih kriza važna je uloga institucija i profesionalca koji svojim kompetencijama mogu pomoći u harmonizaciji odnosa, a kada to nije moguće u saniranju posljedica razvoda braka.

Rezultati istraživanja kao i iskustva stručnjaka upozoravaju na složenost samog procesa koji ostavlja ozbiljne posljedice na sve njegove sudionike. Djeca su ta koja najviše trpe posljedice razvoda, reakcije djeteta na razvod se razlikuju od djeteta do djeteta, ali uveliko zavise i od spola, dobi, porodične strukture, socijalnog okruženja i podrške koju dobijaju od roditelja, škole i prijatelja. Važno je navesti da se reakcije djeteta razlikuju i od toga da li je razvod braka roditelja bio konfliktan ili sporazumni, te način na koji su roditelji pristupili djeci nakon razvoda braka. Neki od odgovora djece na novonastalu situaciju, ukoliko izostane podrška roditelja, mogu biti povučenost, zbunjenost, izbjegavanje obaveza i slabiji uspjeh u školi. Ali ako roditelji na ispravan način pristupe djeci prilikom i nakon razvoda braka, te potraže i pomoć stručnjaka ukoliko je to potrebno, dijete može vrlo jednostavnije prihvatiti situaciju u kojoj se nalazi. Također, pozitivan uticaj na djecu bi ostavilo i ako bi roditelji nastavili prijateljsku komunikaciju nakon razvoda braka.

U empirijskom dijelu rada također se došlo se do saznanja da postoji povezanost između razvoda braka i socio-emocionalnog razvoja djece. Došlo se do saznanja da zanemarenost djece u periodu razvoda braka utiče na njihovu psihičku i emocionalnu stabilnost koja opada nakon razvoda, kao i sam kvalitet života djece. Lošije ekonomske prilike nakon razvoda braka utiču i na sudjelovanje djece u edukativnim i rekreativnim aktivnostima. Psihička i emocionalna nestabilnost nakon razvoda je direktno povezana i sa opadanjem kvaliteta socijalnog života djece što je potvrđeno u istraživanju. Socijalni život je bitan segment života svakog čovjeka, a posebno djece, koja se još uvijek formiraju kroz socijalizaciju. Druženje sa

prijateljima, kao i druge aktivnosti bilo nastavne ili van nastavne uvelike mogu pomoći u prihvatanju novonastale situacije u životu djeteta, te pozitivno uticati na mentalno zdravlje djeteta.

Shodno provedenom istraživanju možemo zaključiti da roditelji okupirani vlastitim problemima tokom i nakon razvoda braka često zanemaruju potrebe djece, što se odražava na kvalitet života, akademska postignuća, ali i na ličnost djeteta općenito. Promjene u životu djeteta kao što su promjena škole, sredine, problemi kontaktiranja s roditeljem s kojim ne živi nerijetko zahtijevaju i profesionalnu podršku.

U ovom istraživanju koje je provedeno na ukupnom uzorku od stotinu ispitanika, 57% ispitanika smatra kako je razvod braka stresan proces kako za roditelje tako i za djecu. Isto tako, 62% ispitanika u potpunosti smatra da se djeca često „povlače u sebe“ nakon razvoda braka. Shodno navedenom, možemo zaključiti da razvod braka predstavlja jedan od najstresnijih događaja u životu kako bračnim partnerima, tako i njihovoj djeci.

Razvod braka kao posljedicu često stvara određene ekonomske probleme jednom od bračnih partnera. Pitanje alimentacije, rješavanje stambenog pitanja, zaposlenje „samohranog“ roditelja i sl., samo su neke od posljedica koje proizilaze iz razvoda braka. Istraživanje pokazuje da 37% ispitanika nema jasan stav po pitanju toga da li su ekonomski problemi najznačajniji nakon razvoda. Ali ukoliko uzmemo u obzir stanje u kojem se društvo nalazi, inflaciju, nezaposlenost, jasno je da ekonomski problemi ostavljaju snažan uticaj kako na roditelja, tako i na djecu.

Istraživanjem se došlo do spoznaje da roditelji nakon razvoda braka nemaju dovoljno vremena za svoju djecu što direktno utiče na privrženost onom roditelju kojem je dijete povjereno na brigu i odgoj. Nedovoljan nivo pažnje od strane roditelja, posebno onog koji nema skrbništvo, dovodi do toga da se djeca osjećaju zapostavljeno, kao i da se osjećaju krivim zbog situacije u kojoj se nalaze.

Istraživanje ima i određena ograničenja po pitanju rezultata, a koja se ogledaju u tome da je istraživanje provedeno na relativno malom uzorku i u kontrolisanim uslovima.

LITERATURA

1. Agencija za statistiku BIH. (2019). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Sarajevo
2. Agencija za statistiku BiH. (2018). Bosna i Hercegovina 2018 – bilten. Sarajevo
3. Amato, P. R. (2000.) The consequences of divorce for adults and children. *Journal for Marriage and the Family*, 62, 1269-1287.
4. Albrecht, S. L., & Kuntz, P. R., (1979). The decision to divorce: A social exchange perspective, *Journal of Divorce*, Vol. 3, 319—332.
5. Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72, 650-666.
6. Amato, P.R. (2012). The consequences of divorce for adults and children: An update. *Društvena istraživanja*, 23(1), 5-24.
7. Amato, P.R. i Rogers, S.J. (1997). A Longitudinal Study of Marital Problems and Subsequent Divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 612-624.
8. Andrilović, V. Čudina-Obradović, M. (1994). Osnove i opće razvojne psihologije. Zagreb: Školska knjig
9. Asmussen, K. Weizel, K. (2010). Evaluating the evidence - What all practitioners need to know to deliver evidence based parenting support. London: National Academy for Parenting Research (NAPR)
10. Buljan Flander, G., Jelić Tuščić, S. i Matešković, D. (2014). Visokokonfliktni razvodi: djeca u središtu sukoba. U: Brajša-Žganec, A., Lopžić, J. i Penezić, Z. (Ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 375-394). Jastrebarsko: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo.
11. Belsky, J. (1984.) The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96.
12. Baum, N. (2004). Typology of post-divorce parental relationship and behavior. *Journal of Divorce and Remarriage*, 41 (3-4), 53-79

13. Bergen, G. R., & Bergen, M. B. (1978). Quality of marriage of university students in relation to sources of financial support and demographic characteristics, *The Family Coordinator*, Vol. 27, 245—250
14. Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96,
15. Berk, L. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
16. Bulat, R. (2014). *Bebarije, važnost poticanja intelektualnog i emocionalnog razvoja od najranije dobi*. Split: Harfa
17. Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj, emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap
18. Bujišić, G. (2005) *Dijete i kriza, Priručnik za odgajatelje, učitelje i roditelje*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
19. Bernard, J. (1973). *The future of marriage*, New York, World Press
20. Campbell, A. P., Converse, E., & Rogers, W. L. (1980). *The quality of American Life*, Russel Sage Foundation New York,
21. Centar za socijalnu skrb Zagreb. (2021). *Razvod braka i psihosocijalne posljedice - prvi dio*. Dostupno na: https://www.czss-zagreb.hr/images/dokumenti/letci/razvod_braka_i_psihosocijalne_posljedice_-_prvi_dio_0.pdf
22. Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
23. Deković, M. Raboteg-Šarić, Z. (1997). *Roditeljski odgojni postupci i odnosi adolescenata s vršnjacima*. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 6 No. 4-5 (30-31)
24. Demo, D. H. i Ganong, L. H. (1994). *Divorce*. U: McKenry, P. C. i Price, S. J. (Ur.), *Families and change: coping with stressful events* (str. 197-218). Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
25. Federalni zavod za statistiku. (2021). *Zaposlenost, nezaposlenost i plaće*. Statistički bilten 327. Sarajevo
26. Fatherhood Institute (2014). *Research summary: Co-parenting and early childhood development*. London: Fatherhood Institute. Preuzeto s: www.fatherhoodinstitute.org/wp-content/uploads/2014/04/FI-Research-Summary-Co-parenting-and-Early-Childhood-Development.pdf (01.02.2022)

27. Feinberg, M. E. (2003). The internal structure and ecological context of coparenting: A framework for research and intervention. *Parenting: Science and Practice*, 3 (3), 95-131
28. Hicks, M. W., & Platt, M., (1980). Marital happiness and stability a review of the research in the sixties *American Journal of Sociology*, Vol. 86, 75—89
29. Hatemi, P. K., McDermott, R. i Eaves, L. (2015). Genetic and environmental contributions to relationships and divorce attitudes. *Personality and Individual Differences*, 72, 135- 140.
30. Jay, S., Freisthler, B. Svare, M.G. (2004). Drinking in Young Adulthood: Is the Stepparent a Risk Factor?. *Journal of Divorce & Remarriage*, 41(3/4), 99-114.
31. Levinger, G., (1979). A social-psychological perspective on marital dissolution, Basic Books, New York,
32. Lewis, R. A., & Spanier, G. B., (1979). Theorizing about the quality and stability of marriage, u: Burr, W. R., Hill, F. I., Nie, I. & I.' L. Reiss, (Eds.), *Contemporary theories about the family*, (Vol. II), New York, Free Press
33. Karney, B. R. i Bradbury, T. N. (1995). The Longitudinal Course of Marital Quality and Stability: A Review of Theory, Method, and Research. *Psychological Bulletin*, 118(1), 3-34.
34. Kelly, J. B. (2004). Family mediation research: Is there empirical support for the end?. *Conflict Resolution Quarterly*, 22 (1-2), 3-35.
35. Katz, L., McClellan, D. (2005). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa.
36. Keresteš, G. (2001). Roditeljsko ponašanje i obiteljska klima u obiteljima samohranih majki. *Društvena istraživanja*, 10 (4-5 (54-55)), 903-925
37. Mitcham-Smith, M. Henry, W. (2007). High-Conflict Divorce Solutions: Parenting Coordination as an Innovative Co-Parenting Intervention. *The Family Journal*. 15(4):368-373
38. Maccoby, E. E., Depner, C. E. & Mnookin, R. H. (1990). Coparenting in the second year after divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 52 (1), 141- 155
39. Mullett, E. K. & Stolberg, A. (1999). The development of the co-parenting behaviors questionnaire: An instrument for children of divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 31 (3-4), 115-137
40. Pašalić Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.

41. Porodični zakon FBiH, Službene novena FBiH, br. 35/05; 31/14
42. Philyaw, D., & Thomas, M. D. (2013). Co-parenting 101: helping your kids thrive in two households after divorce. New Harbinger Publications.
43. Pruett, M. K. & Donsky, T. (2011). Coparenting after divorce: Paving pathways for parental cooperation, conflict resolution and redefined family roles. Washington D.C.: American Psychological Association, 231-250
44. Pam, A. & Pearson, J. (1998). Splitting up: Enmeshment and estrangement in the process of divorce. New York: The Guilford Press
45. Rodriguez, N. (2007). Djeca u vrtlogu razvoda. Zaštitite dijete od negativnih posljedica razdvajanja. Rijeka: DUŠEVIĆ I KRŠOVNIK d.o.o.
46. Roje, M. (2019). Konfliktni razvod i otuđenje od roditelja: Dijete u središtu (sukoba). Poliklinikq za zaštitu djece I mladih grada Zagreba. Dostupno na: <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno teme/konfliktni-razvod-i-otuđenje-od-roditelja-dijete-u-sredistu-sukoba/>
47. Subotić, A. Šogorić, S. Vuletić, S. (2018). Utvrđivanje potreba jednoroditeljskih obitelji u hrvatskim zdravim gradovima – akcijsko istraživanje Hrvatske mreže zdravih gradova Acta Med Croatica, 72, 161-169
48. Starc, B., Obradović, Č., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi. Zagreb: Golden marketing.
49. Strong, B. Cohen, T.F. (2013). *The Marriage and Family Experience: Intimate Relationships in a Changing Society*. Belmont: Cengage Learning.
50. Spanier, G. B., & Thompson, L., (1984). Parting The aftermath of separation and divorce, Beverly Hills, Sage Publications
51. Šoštarić, M. Šustić, L. Vrdoljak, A. (2015). Subjektivna percepcija razvoda roditelja kao odrednica privrženosti roditeljima i stavova prema razvodu. Zagreb: Filozofski fakultet
52. Thibaut, J. W., & Kelley, H. H., S. (1959). Social psychology of groups, J. Willei, New York
53. Vandervalk, I., Spruijt, E., De Goede, M., Meeus, W. & Maas, C. (2004). Marital status, marital process and parental resources in predicting adolescents' emotional adjustment: A multilevel analysis. Journal of Family Issues, 25 (3), 291-317
54. Wallerstein, J. S., & Kelly, J. B. (1980). Effects of divorce on the visiting father-child relationship. The American Journal of Psychiatry.

55. Williams, B. K., Sawyer, S. C. i Wahlstrom, C. M. (2012). *Marriages, Families and Intimate Relationships: A Practical Introduction*. New York: Pearson Education, Inc.

PRILOZI

Anketa

I. Socio-demografski podaci

1. Spol
 - a. Muški
 - b. Ženski
2. Vaša dob:
 - a. 18-25
 - b. 26-34
 - c. 35-44
 - d. Preko 44
3. Vaša mjesečna primanja
 - a. Do 500 KM
 - b. 501-1.000 KM
 - c. 1.001-1.500 KM
 - d. 1.500 – 2.000 KM
 - e. Preko 2.000 KM
4. Vaš stepen obrazovanja:
 - a. NSS
 - b. SSS
 - c. VSS
 - d. MA/MR (Master/Magisterij)
 - e. Ph.D (Doktorat)

II. Podaci vezni za uticaj razvoda na socio-emocionalni razvoj djece

Označite u kojoj mjeri biste se složili sa sljedećim stavovima i tvrdnjama:

(1 – u potpubnosti se ne slažem sa tvrdnjom, 2 djelomično se ne slažem sa tvrdnjom , 3 niti se slažem niti se neslažem, 4 djelimično se slažem sa tvrdnjom, 5 u potpubnosti se skažem sa tvrdnjom)

5.	Razvod braka je izuzetno stresan proces kako za roditelje tako i za djecu	1	2	3	4	5
6.	Razvod braka je dugotrajan i složen process	1	2	3	4	5
7.	Djeca su zanemarena u periodu razvoda braka	1	2	3	4	5
8.	Psihička i emocionalna stabilnost djece nakon razvoda opada	1	2	3	4	5
9.	Kvalitet socijalnog života djece nakon razvoda opada	1	2	3	4	5
10.	Djeca se često „povlače u sebe“ nakon razvoda roditelja	1	2	3	4	5
11.	Nakon razvoda djeca propuštaju mnoge aktivnosti zbog lošije ekonomske situacije	1	2	3	4	5
12.	Djetetu rastavljenih roditelja potrebna je stručna pomoć (pedagog, psiholog, odgajatelj, nastavnik)	1	2	3	4	5
13.	Roditelji nakon razvoda ne posvećuju dovoljno vremena djeci	1	2	3	4	5
14.	Djeca razvedenih roditelja manje su privržena onom roditelju sa kojim ne živi	1	2	3	4	5
15.	Djeca razvedenih roditelja sticajem moraju biti mnogo samostalnija od svojih vršnjaka	1	2	3	4	5
16.	Djeca razvedenih roditelja ranije sazrijevaju od svojih vršnjaka	1	2	3	4	5
17.	Nakon razvoda roditelja, djeca se osjećaju zapostavljeno	1	2	3	4	5
18.	Razvod braka negativno utiče na uspjeh u školi djece	1	2	3	4	5
19.	Djeca rastavljenih roditelja imaju niže samopoštovanje nego djeca iz potpunih porodica	1	2	3	4	5
20.	Proces psihološke podrške djeci i njihovim roditeljima tokom i nakon razvoda braka ne postoji	1	2	3	4	5
21.	Ekonomska situacija roditelja koji imaju skrbništvo nad djecom često je najveći problem	1	2	3	4	5
22.	Neriješno stambeno pitanje nakon razvoda stvara dodatni pritisak kako na roditelje tako i na djecu	1	2	3	4	5

Popis slika, tabela i grafika

Slika 1. Odnosi među bračnim partnerima	16
Slika 2. Teorija kvalitete braka i bračne stabilnosti.....	17
Slika 3. Odnosi u porodici nakon razvoda.....	22
Grafik 1. Broj razvoda u BiH u periodu 2008.-2017.godine	18
Grafik 2. Spolna struktura ispitanika.....	50
Grafik 3. Dobra struktura ispitanika.....	50
Grafik 4. Prosječna mjesečna primanja ispitanika	51
Grafik 5. Obrazovna struktura ispitanika	52
Grafik 6. Razvod braka je dugotrajan i složen proces	52
Grafik 7. Razvod braka je izuzetno stresan proces kako za roditelje tako i za djecu	56
Grafik 8. Djeca se često „povlače u sebe“ nakon razvoda roditelja	56
Grafik 9. Djeca razvedenih roditelja sticajem moraju biti mnogo samostaljnija od svojih vršnjaka	57
Grafik 10. Djeca razvedenih roditelja ranije sazrijevaju od svojih vršnjaka	58
Grafik 11. Ekonomska situacija roditelja koji imaju skrbništvo nad djecom često je najveći problem	58
Grafik 12. Neriješno stambeno pitanje nakon razvoda stvara dodatni pritisak kako na roditelje tako i na djecu	59
Tabela 1. Deskriptivna statistika za pitanja P7,P8, P9, P11	53
Tabela 2. Pearson correlations test za varijable P7,P8, P9 i P11	53
Tabela 3. Deskriptivna statistika za pitanja P5, P12, P19	54
Tabela 4. Pearson correlations test za varijable P5,P12, P19	55
Tabela 5. Deskriptivna statistika za varijable P20 i P22	60
Tabela 6. Pearson test za varijable P20 i P22	60
Tabela 6. Rezultati deskriptivne statistike za varijable P13, P14 i P18	61
Tabela 7. Pearson test za varijable P13, P14 i P18	61